

ילקוט ווהלין

אוסף זכרונות ותעודות

בעריכת **א. אבטיחי** ונ. ליבנה

כרך שלישי קובץ כ"ג סיון תשכ"ח

ה ת ו ב ו :

אריה אבטיחי ז"ל — שלושים למותו		
דלונג מאד !	ניסן פירר	בשער
לפני ארונו	משה בורקו	1
בדרכי גדולי הדורות בווהלין	צבי ברגר	2
לזכרו	צבי זגורוד	3-2
התגלמותה של הדמות הווהלינית	יוסף טבצ'ניק	3
ארדיכל ההנצחה	אברהם גל	4-3
האיש שהסתכל לאבות ולבנים	נתן ליבנה	6-4
ב ש ע ה ז ו		
חלקה של ווהלין בעליות	אריה אבטיחי	6
סגנונות	נ. ליבנה	8-7
מפעל קליטה לסטודנטים עולים	א. שמיר	9-8
ק ה י ל ו ת		
קובל, 25 לחורבנה	בצלאל בלר	10-9
ימי השואה בויטומיר	י. טבצ'ניק	11-10
פולנויה	הרי גריפמן	11
עדות ופרקי זכרונות ממזרח	ישראל זינמן	12
באראשי	נ. הירשפלד	13-12
מצבה לקהילת רדזיבילוב	ל. איזון	14-13
היצד גמנעו פרעות מיהודי לוצק	סילביה בארדיטש-גולדברג	15-14
סופרים וספרים		
יוחנן טברסקי	פרופ' ישראל אפרת	16-15
ספר יזכור לקהילת שומסק	א. אבטיחי	17-16
ספר חדש של בן-ווהלין	נ. ליבנה	18-17
נ ד ב נ י ם		
א. קרן מילגות צ'קוור	א. אבטיחי	20-18
ב. נחום זאב ויליאמס	יוסף רצפטור	21
מכתב לחבר		
נ ע ד ר י ם		
שמואל צימרמן	צ. ברגר	23-22
שאויל זיסין — איש לוצק	ניסן פירר	24-23
אליהו שדה לבן	משה שמואלי	25-24
חנה פניגריפלום	נועם זכאי	26-25
צבי הירשפלד	נחום הירשפלד	27-26
יעקב רייכמן	צ. זגורוד	27
ישראל פפר	אלף אלף	28-27
עליה בכל הדרכים		
ארבעה חלוצים צלחו הדניסטר	מ. סלוצקר	29-28
בארגונים		
ויטומיר, שפטובקה		
קופיל, אוסטילה		
מפעולות האיגוד		
מסיבת אורחים יוצאי ווהלין — חיותה.		
אלבום אישים	א. מ. פרל	

דלונו מאד!

עם הדפסת הקובץ קבלנו את המכתב דלהלן מאת יו"ר הפדרציה של איגוד יהודי ווהלין בארה"ב,
מר נ י ס ן פ י ר ר בשם הפדרציה. אנו מביאים אפוא את דבריו במקום זה.

חברים יקרים,

בכאב לב קיבלנו את הבשורה המרה על האבדה הגדולה שאבדה לנו במותו של המנהיג-
למעשה של השבט הווהליני בישראל ובכל ארצות-תבל באשר הם, ואשר שמו היה כה ידוע
ואהוב עליהם — אריה אבטיחי ז"ל.

הלך מאתנו חבר יקר, מתכנן הרעיון ללקט ולקשור ולאחות את הקצוות המנותקים של
ההוטים; של יהודי ווהלין שנשארו בחיים, אולי בכל קצווי תבל. הרי הוא היה זה ששבה את
הלבבות, הכוח שמשך את כל בני-ווהלין להתאחד, להתעורר משנתם העמוקה; עורר וקרא ותבע
אחריות, למלא חובות...

קשה היה המשא מנשוא. המעמסה. כל כך הרבה מעשים-לעשות קיבל על עצמו... וכמשה
רבנו הוא עמד בראש ההר וראה את המטרה, אך איתרע מזלו ולא זכה להיכנס להיכל פנימה —
שיא שאיפותיו ומאוייו.

דלונו מאוד. דללו שורותינו. רב צערם של בני משפחתו ושלנו — ידידיו ועוזריו. הוא מת
כלוחם, בדרך לישיבה.

בשם כל ידידיו כאן, בכל רחבי ארה"ב, אנחנו מרכינים ראשינו, אני ורעיתי, לזכרו. הן
באמת אהבנו אותו מעמקא דליבא והערכנו אותו.

נזכרנו בכל מעשינו לטובת ה"היכל". נשמתו תהא צרורה בכל מעשינו בפנים ההיכל, כאשר
יעמוד על תילו לתפארת.

הבו, חברים יקרים, נמשיך בדרכו. אנו כאן יודעים שאין מי שימלא את מקומו, עם כל
רצוננו הטוב. אולם אני סמוך ובטוח, לו ניתן פה למתים, לו יכול היה אבטיחי להשמיענו את
קולו עוד פעם אחת, היה אומר לנו: "חברים, אבטיחי מת — אל יאוש! סיימו המלאכה —
ותחזקנה ידיכם"!!!

ספרית "יד ושם"
המרכז להוראת השואה
מרחב ת"א והמרכז
(בית ווהלין), גבעתיים
מס' 8862

המען: איגוד עולמי של יוצאי ווהלין, המרכז בישראל
תל-אביב, רח' ביאליק 8, ת. ד. 2540, טלפון 213316
כתבי יד לשלוח לפי הכתובת: ילקוט ווהלין, ת. ד. 2540, תל-אביב.

אריה אבטיחי ז"ל

שלושים למותו

לפני ארונו

שהתעניין בעברו ובהנצחתו של השבט היהודי הוהליני הזה.

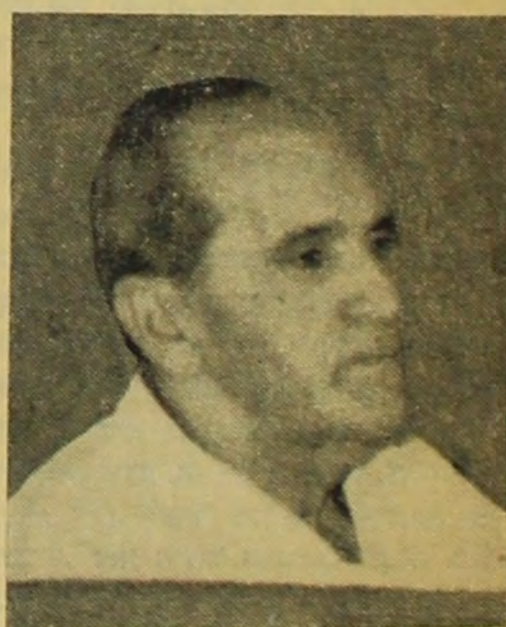
אכן, בכל פעולותיך הברוכות ובכל מעשיך הרבים היית גיבור כארי — הוכחת גבורה עילאית שלא כל אדם יכול לעמוד בה ואף אחד מחבריך לא יכול להתחרות בך, על אף שבחייך, בהתנהגותך ובמידותיך היית, אריה, שה תמים — איש ישר ועניו ומצניע לכת, איש אשר כגודל פעולתו ומסירותו, כן גם ענוותנותו. עלית כקרבן ונשרפת באש אשר בערה בקירבך מרוב אהבתך לעמך ומסירותך ל"היכל ווהלין" ולמפעלים ציבוריים רבים אחרים, ואנו חבריך המיותמים עומדים עכשיו לפני ארונו המומים ואובדי עצות איך להמשיך בפעולתנו בלעדיך ואיך לגמור את המסע על הזה בלי עזרתך. ולא נוכל אלא ללכת בדרכך בה הולכת אותנו ולהשלים את "היכל ווהלין" כגלעד לקדושי וליהדות ווהלין, תוך הנצחת פעולותיך הברוכות אתה, ומעשיך הטובים.

קשה למנות ולהעריך במעמד זה את כל פעילותך הברוכה ומעשיך הטובים ואזכיר רק את דברי חז"ל: "בשעת פטירתו של אדם אין מלווין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות, אלא תורה ומעשים טובים בלבד". ילווך נא אפוא בדרכך זו מעשיך הטובים הרבים, ותעמוד לימינך זכות הקדושים שלהנצחת זכרם עמלת וטרחת כל כך הרבה. ותנוח על משכבך בשלום ככתוב בבר"ר: "משום מה נגזרה מיתה על הצדיקים? מכיוון שצדיקים בחייהם נלחמים עם יצר הרע, הם נחים רק במיתתם". תהא מנוחתך שלמה ותה נשמתך צרורה בצרור החיים של כל ישראל, אותו כה אהבת ועבד נאמן היית לו. יהי זכרך ברוך.

מתוך דברי הספד של מ"מ יו"ר האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין מר משה בורקו, שנאמרו בעבור ארונו של המנוח לפני "היכל ווהלין".

חבר אבטיחי, ידידנו אריה היקר!

...אתה עושה את דרכך האחרונה מעל פני

"היכל ווהלין", הפעם אתה עובר על פני הבית הזה מבלי להכנס אליו פנימה, מבלי לבדוק בו כל פינה וקרן זוית. הפעם מביאים אותך הנה במקום פעמים אין-ספור, שאתה הבאת והדרכת מאות מבקרים והסברת לכל מי שרק היטה אוזן קשבת, את חשיבות וקדושת המסע על הזה, כאגדרטה לקדושים שהושמדו ולקהילת לות ווהלין שנהרסו ונחרבו, וכבית-ועד לשרידי די השואה בארץ ובתפוצות, כי בשביל כל מה ששייך ליהדות ווהלין היית תמיד, אריה, רץ כצבי וגיבור כארי לעשות רצון כל אחד ואחד,

בדרכי גדולי הדורות בוהלין

צבי ברגר

איש פולמוס שגון ולפיכך גם ממעצבי דמותה של החברה שלנו, ביחוד זו, הווהלינית. עיר-נותו לעניינים העומדים ברומו של עולמנו, חינו האישי ונועם-שיחו הם סוד היותו פופולארי בקרב הציבור העובד והליבראלי בישראל. אך כוחו גדול היה ביחוד בשטח האירגון ואין תימה שהוא נשא הרבה על כתפיו את ענייני האיגוד של ווהלין והיה הראשון במעצבי דמו-תו.

יתום ושכול גם יחד באונו במוותו, אשר גרם לחלל ריק בכל מהותו של האיגוד. הוא קיווה להצליח במיזוג יחד עבר, הווה ועתיד של „בני עדתו“, לפי רצונו ושאיפתו ולא הספיק לו הזמן. מה ינחמנו? — התארגנות ביתר מרץ, במישנה-עוז וליכוד כל הכוחות לשם גמר הבנין, מפעל חייו, בהקדם. זו צוואתו וזה רצונו, שעלינו לקיימם.

היה זה יום מר ונמהר, כאשר ידידי וחברי היקר אריה אבטיחי ז"ל, הראשון במארגני האיגוד של יוצאי ווהלין, הלך מאתנו לעולמו. ממשפחתו, מידידיו הרבים וממפעל חייו היכל-ווהלין, אנדרטה להנצחת יהדות ווהלין על מאה ששים וחמש קהילותיה שהושמדו בשואה — מפעל אשר לו התמסר בלב ונפש. הקדיש לו מחשבה והתלהבות. הוא ליקט, אירגן ואיחד את שארית הפליטה בארץ ובתפוצות והחדיר בהם את הרעיון של „זכור ושמור“. הוא חי כאילו בעולם אחר, מלא רגשות ויחסים טובים בין איש לרעהו, אחווה ורעות, בדומה לכל גדולי הדורות בוהלין, אשר אותם ומעשיהם ומשנתם ביקש להסביר לדורנו ולדורות הבאים על-מנת שימשיכו בדרכם בה השתדל בראש וראשונה ללכת הוא עצמו.

המנוח היה איש ספרא וסייפא. בר-פלוגתא חריף ובוחן בעיות העומדות ברומו של עולמנו,

ל ז כ ר ו

צבי זגורודר

לביה"ד והמפיץ... אמצעים לא היו לנו. מחיר החוברת היה 25 פרוטה בלבד וגם כך לא היו הרבה קופצים... הילקוט התקיים אפוא על מו-דעות, שהמנוח בעצמו אסף. אף עפ"י כן הצ-לחנו להוציא שני כרכים של הילקוט (כרך א' — חוברות א' — ח' וכרך ב' — חוברות ט' — י"ז). לאחר מכן חלה הפסקה עד שנת תשכ"ד, שאז הוצאו חוברות י"ח — י"ט בהר-כב מערכת אחרת בראשותו של המנוח (עד כה הופיעו 23 חוברות ומספר חוברות בידיש). ילקוטים אלה מהווים, דומה, אנציקלופדיה-זוטא של יהדות ווהלין על אישיה, מוסדותיה וביחוד על השואה — פרי עבודתו ומאמציו של המנוח. הוא היה נפגש עם אנשים משארית הפליטה, רושם מפיהם וכותב בשמם. היה מחטט בלי הרף בספריות שונות וכו'. בחיפושיו אחרי חומר על אישים ששבקו חיים ועל אלה שחיים עמנו, וכך מצויות בידינו רשימות על כשמונים קהילות של ווהלין.

המנוח היה מרבה לדאוג לזולת. היה בו ניצוץ של ר' לוי יצחק מברדיצ'ב לדון כל אחד

אבטיחי עלה ארצה ב'1920 והקדימני ב'15 שנה, אולם אני הכרתיו רק לפני כ'23 שנים. הוא משכני אחריו לעסקנות למען עולי ווהלין. כשנגמרה מלחמת העולם השנייה והחלו לבוא הסנוניות הראשונות מניצולי השואה, אנשים שבורים ורצוצים הזקוקים לסעד ולעזרה, החלה לפעול כהלכה התאחדות עולי פולין ולידה — ארגון יוצאי ווהלין אשר המנוח היה מיסדו ועמד בראשו. מספר הפעילים בימים ההם היה מצומצם ונער יכתבם. ביניהם הח"ח זמיר, גרושבסקי ואייזנברג מרובנה, שהלכו לעולמם ויבדל"ח, יעקב וינר, גב' אלוני ואני עבדכם. היינו יושבים ערב בערב בתורנות בחדר שקי-בלנו מהתאחדות עולי פולין ועזרנו לעולים החדשים במתן סיוע, הדרכה, עזרה בשיכון ובעבודה ובהשתדלויות לפני מוסדות ציבוריים וממשלתיים. וכך כמה שנים.

המנוח יום אז את הוצאת „ילקוט ווהלין“ יחד עם א. זמיר ויבדל"ח ב"צ אילון. המנוח היה העורך הראשי, הכותב, המגיה המביא

בגמר המפעל, בו החל. במות אבטיחי התיתמו היהודים, יוצאי ווהלין. נוצר חלל ריק, אך נקווה שהמפעל יימשך. וכאשר ייגמר הבנין ויימלא תוכן — ממילא יישמש גם מצבת-זכרון למנוח. יהי זכרו ברוך.

לכף זכות. היה רודף שלום ועושה שלום בין חברים ועסקנים, תכונה שהפעילה עוד בכמה קונגרסים ציוניים שהשתתף בהם. את מפעל חייו ראה בהנצחת יהדות ווהלין ובהקמת „היכל ווהלין“. לצערנו לא זכה לראות

התגלמותה של הרמות הווהלינית

יוסף טבצ'ניק

ושוקק פעילות. שאיפה, אשר למען הגשמתה לאלתר הוא הקדיש את רוב שעות היממה. ענווה, צניעות, אדיבות וכבוד לזולת היו מתכונותיו הסגוליות שלא עזבוהו עד יומו האחרון. כולנו קיוונו שיוכה לשמש ככוכב גדול בקדשי-קדשים של ההיכל, אך הגורל רה אחרת.

„אנא, אל תדברו על דחיית הבנייה“ — התחנן לפנינו בימי משבר ומחסור בכספים, „אני רוצה לראות בתפארתו של ההיכל עוד בחיי“ — ועיניו הבריקו משמחה, כמי שרואה בעיני רוחו.

מתוך קברו הרענן בוקע, דומה, קולו: תחזק-נה ידיכם, המשיכו, שומה עליכם לסיים את המלאכה בכל מחיר!

הוא היה איש דגול. פעיל ומפעיל. דוגמא ומופת ליהודים ווהלינים, שאותם ביקש להגציח. זכרו ופעלו ימשיכו לחיות במפעל חייו. כל בן-ווהלין יוסיף, להשלמתו, נדבך. אני כמעט בטוח בכך.

מהלומה כבדה הונחתה על משפחה אחת מצומצמת בישראל ועל המשפחה הגדולה של יוצאי ווהלין, במות עליהן בפתאום אריה אבטיחי ז"ל. שכן ראש משפחתו הוא היה וראשה, הבלתי מוכתר אולי, אולם הלכה למעשה, של המשפחה המתאחדת-והולכת של יהודי ווהלין. על משמרתו נפל. בעת נסיעתו לשיבת האי-גוד. כאשר לא הגיע בזמן, חרדנו כלנו. שמא התרחש חלילה אסון כלשהו, כי אין זה מדרכו לאחר. צפינו כאילו לנס, אולם הנס לא בא. אשר יגורנו — בא.

הנוכל להמשיך במלאכת הריקמה הנהדרת שהוא החל בה בלי לזכות ולסיימה?

הוא שהגה את הרעיון של הקמת „היכל ווהלין“, ריכז סביבו תומכים הרבה והשקיע בבנייתו מיטב אונו וזמנו ובעבודת-נמלים אסף פרוטה לפרוטה. הוא זכה לראות מקצת מן המפעל הגדול, אפס קצתו לא זכה לראות. בבחינת „מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבוא“. וכל שאיפתו בחיים הרי היתה לראות את היכל ווהלין עומד על תילו, בנוי ומוגמר

ארדיכל ההנצחה

אברהם גל

ווהלין ובפגישות עם כתות תלמידים בבתי ספר המנציחים זכרון של קהילות ווהלין. כך בעניני „היכל ווהלין“, בגביה ובאיסוף תרומות וכך בהוצאתו לאור של „ילקוט ווהלין“: העורך והשליח לבית הדפוס, הכותב והמגיח המדברן לכתיבה וקובע דמות הילקוט, עומד ליד הסדר בשעת עבודתו ורץ להפיצו ברבים. כל התאים בגופו וכל ישותו היו מלאים ועוברים על גדוניהם בצורך האחד הזה. הוא נישא על כנפי רוח החזון, אך היה גם

באמצע הדרך, בתוך האוטובוס, בדרכו לשיבת ההנהלה של האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, צנח אריה אבטיחי ז"ל. ללא ספק היה זה גם באמצע הרהור על „היכל ווהלין“ ויהדות ווהלין. כזה היה האיש, עמל ללא לאות וכולו אחוז ודבוק בכל נימי נפשו והגיגיו בהנצחת זכרם של הקדושים. רשמית היה המזכיר הכללי, אך למעשה היה הנשיא והגזבר, הפקיד והקופאי, הכתבן ומדביק הבולים על המעטפות... הוא עסק בדבר מעל במות צבוריות, באספות של יוצאי

שלהם, אך חס ושלום לומר לו זאת בפה מלא. כבוד וכיבודים השתדל לחלק לאחרים, לא לקפח אף אחד. בשטח זה של כיבודים היה נוהג לומר על עצמו "קטונתי".

בצער ובכאב ליוונוהו למנוחת עולמים. גאים על שקם לה ליהדות ווהלין איש רב פעלים כמוהו. שמו וזכרו — יהיו ברוכים — יהיו לנו לכח מדרבן.

יציב ומוצק על רגלי המציאות. אולי בקרע בין ההתרוצצות ברגליו בתוך המציאות לבין ההנשאות על כנפי החזון.

איש רב פעלים היה ובשטחים שונים. הוגה, מתכנן, מפעיל ומבצע — הכל יחד שכן בגופו הצנום, התמיר, בעל החזות הסגפנית מעט ועם זה בעל סבר פנים ונעים הליכות. אך תוכן חייו והגותו בשוכבו ובקומו היו כאמור, הנצחת יהדות ווהלין והקמת "ההיכל" שהוא היה הארדיכל

האיש שהסתכל לאבות ולבנים

נתן ליבנה

קול דודי הנה זה בא. כשהלך משה ואמר לישראל: כך אמר לי הקב"ה, היום אתם יוצאים בחדש האביב. אמרו לו: היכן הוא? אמר להם: הרי עומד, קול דודי הנה זה בא. אמר ר' יהודה: מהו, מדלג על ההרים? אמר הקב"ה: אם אני מסתכל במעשיהם של ישראל, אינם נגאלים לעולם, אלא למי אני מסתכל? לאבותיהם הקדושים, בזכות אבותם אני גואלם, לכך נאמר: מדלג על ההרים, ואין הרים אלא אבות. (שמות רבא טו)

קרא, בין שלא קרא משפטים אלה של רומן רולן, הוא כיוון לפיהם מעשיו. שכן הם פרא-פראזה לדברי הלל "ואהבת לרעך כמוך", שהיו נר לרגליו כל הימים.

הוא ידע לקרב, להתיידד — ולהפעיל. להור-ציא את העוקץ ולרדות את הדבש. בעצם, אם לדייק, לא הוא שרדה את הדבש. מיוחדיו כבר נתנוהו מרצונם הטוב. כאשר פתח אבי טיחי סגור-לבו, נפתח לפניו סגור-כיס. אפשר שכאן טמון סוד הערצתו והחיבה המיוחדת שרחש ל"יהודים יקרים, אשר אינם חיים רק למען עצמם"; עליהם נטה לדבר בכל הזדמנות ולכתוב. בבחינת כל המרבה לספר בשבחיהם הרי זה משובח. לכתוב על ידידים שהלכו לעולמם — ויבדל"א, על ידידי החיים. בחוב-רת זו בלבד תמצא רשימותיו על ידידו וידיד האיגוד מר צ'קוור לרגל יסדו קרן מילגות ועל הנדבן ויליאמס, ועוד, אשר הוא בעצמו הביאן לביה"ד. וכך בכל ה"ילקוטים" הקודמים. והנה אנו כותבים בצער שורות על אודותיו. מעולם לא הסכים שיכתבו עליו בחייו. ש"יב-לוהו".

אבל ירד על הבית הגדול, המאוגד של יהודים יוצאי ווהלין בישראל ובכל ארצות פיזור-רם — אריה אבטיחי, האיש אשר הדליק את נר האיגוד, נר תמיד לזכר קדושי קהילות ווהלין; אשר הצית ניצוץ בלב כל בן-ווהלין והוא עצמו היה השלהבת — נשרף בלהבתו. כי על משמרתו, בדרך לביצוע משימות למען האיגוד והקמת היכל ווהלין, צנח ומת. משימות אשר להן הקדיש את שארית ימי חייו, לרבות הלילות. את כל כולו.

אוהב ישראל היה אהיה אבטיחי, ותמיד מן הכלל אל הפרט. הוא אהב את האיש ביש-ראל, את היהודי ברחוב. צעיר וזקן, ידידים ורעים. גם את ה"רעים" שבינינו. כי מה רבותא לאהוב את הטובים בלבד? משל כלם היו קרוביו ובני משפחתו באמת ובתמים. בזה קלע למשנתו של אוהב-אדם גדול אחד, ששבק חיים לפניו, רומן רולאן הסופר הצרפתי הד-גול, אשר מדד גדולתו של אדם לפי מידת האהבה שבו לרעהו... לאחר שהכירו היטב, אנו מצווים, הטיף סופר אוהב-אדם זה, לאהוב אנשים כפי שהם, כטובים כרעים. בין שאבטיחי

חדשים בלבד לאחר התגייסות בנו למשטרת הישובים, על נפילת השבעה, בהם בנו מנחם, בידי המון פורעים ערביים במבואות אזור (יע"זור) לאחר שהתגוננו עד לכדור האחרון והפילו בהם חללים הרבה — לא נשבר האב. הוא ידע כי חלומו בדבר „צבא יהודי ממש“ יהיה בקרוב לעובדה והוא ידע כי אם יישבר שוב לא יהיה בידו לעשות — ולאריה אבטיחי עוד נועד תפקיד חשוב למלא בחייו, כי הרעיון להנציח הקהילות הקדושות של ווהלין כפי שהן ראויות לכך וכפי שהוא הבין זאת, כבר אז לא נתן לו מנוח. הוא לא יכול שלא להסתכל לאבות הקדושים, ביניהם אישי ווהלין המהוללים ואוהבי ישראל הגדולים ושלא להרימם על נס לדורות.

והוא לא יכול שלא להסתכל למעשי בנים, בהם בנו הוא, שבזכותם, בזכות שהם שפכו ועוד עתידים לשפוך דמם למען תקומת ישראל ובטחוננו בארצו אנו עתידים להיגאל, בניגוד למובאה דלעיל. כי לא תמיד יש להבין את הכתוב — ככתוב. ושוב היה זה הוא שהגה את רעיון ייסוד מושב העובדים „משמר השבעה“, הלכה למעשה, במקום בו נפלו שבעת הלוחמים הצעירים במטרה להקים להם יד ושם — וכמובן, על דעת הסוכנות היהודית ומדינת ישראל. הרבה בעזרתן וקצת שלא בעזרתן.

אכן, קול דמי כמיליון יהודי ווהלין-אוקראינה השפוכים, אשר אבטיחי ראה עצמו כאחד מהם לחיים ולמוות, וקול דמי הבנים, ובנו, שאותו אהב אהבת נפש, צעקו אליו כאילו ללא הרף. בימים ההם חש בעליל כי דמים בדמים נגעו, דם אבות ודם בנים — כלום יכול היה שלא להאזין לקול זה, לא להיענות לצעקת קריאת קול הדמים אליו, לא לעשות — הוא, שהיה ציוני פעיל, משתתף בקונגרסים ציוניים ואיש מעשה מנעוריו.

אפשר שהיה קצת מן המסתורין בתחושתו שאם דמי אבות ובנים נגעו — אות ומופת הוא לתקומת מלכות ישראל ולגאולה קרובה, אולם היה בזה הרבה גם מן הראיה החדרת והמעמיקה, מן האבחנה הדקה וכוח הגיון רב; מיליונים שהובלו כצאן לטבח — הן השאירו צו

ואת קדושי קהילות ווהלין, אשר הועלו על מוקד בידי טמאים, הוא אהב. עד כדי הזדהות אתם. העלה זכרם בכל יום תמיד. כאילו ניסה להמשיך לטוות פתיל חייהם שנקפד, משל הם חיים וקיימים. אכן, הם חיו בלבם, בעמקי נפשו, בחלומותיו. ניתן לומר, הוא חי במחיצתם יותר מאשר במחיצת הסובבים אותו.

בראשית, לפני קום האיגוד העולמי של יהודי ווהלין, היה הרעיון. רעיונו הוא, רעיון האיגוד. רעיון בניית ההיכל. רעיון כינוס כל יצירות יהדות ווהלין במשך כל אלף שנות קיומה, על כל סוגיהן וגוניהן, רבנית, חסידית וחילוניות, ספרותית ואמנותית וכל יצירה אשר חותם תרבותי עליה. רעיון שיחזור וכתובה מחדש, מעמיקה, של כל תולדות יהדות זו מראשיתה ועד היום הזה, כלומר, כולל הווי חייהם ואירועים חשובים של יהודי ווהלין בימינו אלה בכל ארצות פיזורם; רעיון רישום של כל שמות הקדושים, פשוטו כמשמעו, למען הצילם מתהום השכחה ולמען יעמוד זכרם לעד. תערוכת-קבע של מוצגים ב„היכל“ וכי יוצא באלה רעיונות. היה מלא בהם כרימון.

ביולי 1947, כאשר יצא בנו מנחם ז"ל לשנות שרות לאומי, מיד בגמרו את גמנסיה הרצליה בתל אביב, כנוטר במשטרת הישובים העבריים, היה גאה עליו בלבו בראותו אותו ממלא תפקידו הלאומי במדים ועם רובה ביד, שעה שפנינה, האם והרעיה, היתה מלאה חרדה. בימים ההם עוד היתה מדינת ישראל בגדר חלום רחוק וצה"ל המושיע היה שם נרדף לצבא דוד המלך, המכבים או בריכוכבא וארגוני הלוחמים הזכירו לאבטיחי יותר את ארגוני „ההגנה העצמית“ בערי אוקראינה לפני ובימי מלחמת העולם הראשונה, מאשר צבא סדיר. אולם בעיני רוחו ראה את בנו חייל בצבא יהודי ממש, לא ב„בריגדה“ בתוך איזה שהוא צבא זר. צבא יהודי הכפוף לממשלה יהודית בלבד, הצועד באון בראשי-חוצות של כרכים ומגן על המולדת. סימוכין לחלום זה מצא בחזונו של חוזה הציונות ומדינת היהודים. לפיכך, כאשר הגיעתו בשורת איוב בבוקר מעונן וסגרירי אחד בחודש שבט תש"ח, כשבעה

שים תוך הרהורים הרבה ועשייה בלתי פוסת, ידע גם להסתכל למעשי בנים, כהקשר ומיקשה אחד עם מעשי אבות — ולראות את הנולד, את אור שחרנו המפציע. הוא היה משורר שכתב את שירו לא בעט על ניר, כי אם במעשים, כולל קטנות יום יום ללא ליאות, שבלעדיהן אי אפשר וכאשר מתמידים בהן הן מצטרפות למפעל אחד גדול.

ומורשת לאחים ובנים. דור לדור יביע אמר, והרי עוד משוררנו עמד על כך בשוררו „ובמור תם ציוו לנו את החיים“, אליבא דאבטיחי, ציוו עלינו ללחום למען החיים, ללחום ממש, בשדות קטל, כהני המכבים. ואם אמנם יקומו בנינו למלא אחרי צו זה — סופם לנצח, כי שליחי אבות קדושים, הם. שליחי מצווה. אריה אבטיחי, מתוך שהסתכל לאבות קדור

בשעה זו

חלקה של ווהלין בעליות

אריה אבטיחי

ביום במוסדות הישוב והמדינה, בחינוך, במדע, באמנות, באדמיניסטרציה, בחקלאות, בבניה, בחרושת ועוד (ידועה הכשרת קלוסובו ואחרות ששימשו מאגר כוחות חלוציים לעליה לארץ).

עם קום המדינה, וביחוד עם הערכת המצב שלאחר מלחמת ששת הימים, התעוררה בעית העליה באופן חריף והועמדה בראש הדאגות של הישוב והמדינה. אמנם העליה קלטה כבר הרבה רבבות יהודים מאז קמה המדינה, אולם אין זה די עדיין. מצוות העליה לארץ נעשתה להכרח בזמננו ועל עם ישראל לחתור לעליה מחודשת ומוגברת מכל העולם. חזקה על יהודי ווהלין באשר הם, בתפוצות, שיוסיפו לעלות ולכוון את בניהם לארץ. גלוי וידוע שהעליה נעשתה משימה גורלית לכולנו.

עם ישראל נבחן בדורנו בניסוי רציני. אם בעבר שימש המצב הכלכלי בתפוצות מניע דוחף לעליה לארץ, הרי בימינו מרבית היהודים בארצות המערב מצבם שפיר ושוב אין הגורם הנ"ל המכריע כיום הזה. לפיכך הכרחי לקשור את העליה המחודשת, וביחוד עלית צעירים, בדחף הרוחני של הכרת והערכת המצב. צריך שתבוא התעוררות מקיפה, התעוררות לאומית. „שיבת ציון“ שניה, שהיא צו השעה.

באחרונה נראים סימנים לעליה, קרובה של יוצאי ווהלין ממקומות שונים. ברכותינו החמות להם, ברוכים הבאים!

חלק נכבד ליהודי ווהלין בכל העליות לארץ. החל מן העליה הראשונה, עת עלו יחידים — זקנים כשפניהם היו לירושלים, צפת או טבריה מתוך דחף פנימי של התקדשות בארץ הקודש וברצון להטמן באדמת קודש. אחר־כך, עם ההתעוררות הלאומית בעליה השניה, עלו צעירים בשאיפה אידיאליסטית ומתוך מגמה לחיות חיי עבודה ויצירה במולדת האומה ולסלול דרך לבאים אחריהם, שאף מספרם לא היה גדול ביותר. אחריהם היינו עדים לזרם העליה השלישית שמשך המונים מכל הזרמים וביחוד מהעליה החלוצית שלאחר מלחמת העולם הראשונה. ניתן לאמר שאין עיר או עיירה יהודית של ווהלין שאין לה עולים־חלוצים בארץ מכל המעמדות. יהודי ווהלין בצדק רשאים לציין בגאון את חלקם בעליה לארץ והשתרשותם בה. משערים שמספר בני ווהלין בארץ עולה על עשרים אלף, ורובם ככולם בנו את ביתם בישׂרָאֵל ונחשבו עם האלימנט הפרודוקטיבי והמבורך ביישוב. גם העליות האחרונות בין מלחמה למלחמה על אף הקשיים וההגבלות ביחוד בימי עליה ב' ולאחר השואה שירדה על יהודי ווהלין בתוך שואת ישראל בגזירות תרפ"א-תרפ"ד, הביאו לארץ כוחות ראויים לשמש שגילו כשרון הסתגלות, נאמנות מלאה ופעילות משקית וחברתית לברכת הארץ והעם היושב בה. כמעט אין קיבוץ שלא קלט מיוצאי ווהלין, והם בין אנשי ההגנה והבטחון ותופשים מקומות חשוב

סנוניות

יונות חדשים, ולו במחיר קרבנות חדשים לאין ספור.

„חיפושים“ אלה גוברים כאשר סכנות חמורות אורבות לאנושות. בימים של הרתעולם. אם תרצו, אנו עדים לסנוניות רעיוניות-מבשרות בעולם כבר בימינו אלה. ההתרחשויות לאחרונה בארצות הקומוניסטיות, צ'כיה פולין ועוד, כמובן גם בברית-המועצות גופא, אומרות „דרשנו“. הפגנות בארצות הברית ובמדינות מערביות אחרות נגד (ובגין) מלחמת וייט-נאם — עד להודעה של הנשיא ג'ונסון על הפסקת ההפצצות בצפון, מלמדות שלא הכל כשורה בשטח המדינאי-רעיוני במערב, או שמדובר משתנה והולך; הפירוש המסולף לצדק במועצת הבטחון של האו"ם בשאלת ישראל-ערב, כאשר מתנכלים שם לזכויותיו של עם קטן למוד-הסבל, מוכיח שאכן, אין „צדק“ זה, בשמו טוענים הכל, אלא מסווה על עיוות-דין החלש, שבין כה וכה אין להפיק ממנו תועלת הרבה.

אכן, ישראל הקטנה ועם ישראל האומלל. בארצו ובארצות פזוריו. שוב משחקים בהם שליטים-דיפלומטים למיניהם, בני לאומים שונים, כאילו היו כלי-משחק בידיהם כבימים ימימה; כלי שרת לפתרון בעיות משלהם. שוב הכבשה האחת בין „שבעים זאבים“; ברית-המועצות, לאחר כשלונות „בירובידג'אן ונס-יונות טמיעה-בכוח בקרב הרוסים ועמים ועמים אחרים שם — התנכלויות בלי סוף ליהודים באשר הם „יהודים יותר מאשר קומוניסטים“ — תוך חיפושים אחרי „פתרון סופי“ נוסח הסור-בייטים (האמנם, חזרה לימי הצארים וההטמא-נים, אין חדש תחת השמש?); בפולין — שעיר לעזאזל ככפרה לכל החטאים (שלהם) שלא חטאו אבותינו; בארצות ערב — „נכסי דנייד“ הבלעדיים של העמים בקרבם הם יושבים, שרק להם „זכות הבעלים“ עליהם ואשר רק שעל אחד אולי מפריד בין מצב יהודים אלה לבין עבדות — נוסח ערב. ואף ה„מוסלמים

בחברת זו מובאת רשימה קצרה על ספר חדש של בן-ווהלין „פרקים בתולדות הרעיון המדיני“. לכאורה ספר שדוגמתו מצויים קצת בעברית והרבה בשפות אחרות. אולם משאתה מעלעל בו, מעיין בו, מיד אתה עומד על סוד דברים המנחים את האנושות מאז החלה להתארגן לחיי חברה, בימים קדומים ביותר ועד היום הזה. דברים שלא תמיד מחשבתנו מתפנית להם, אולם מן הדין שנהגה בהם לעתים קרובות יותר. דת, שלטון, רעיונות מדיניים, אידיאולוגיות, אסכולות וכו' עוברים לפניך כבמצעד. אתה רואה בנפול משטרים, שיטות ניהול ושלטון, בחלוקי רעיונות על אופן הנהגת מדינה, באבוד עליהם כל; כיצד רעיון ברעיון תלוי, כיצד הם מתפרקים וכולעים זה את זה עד לבלי הכר, וכו'. ממש כאנשים עצמם הנאבקים זה בזה. כעמים הלוחמים זה בזה. וכך בקצוי תבל שונים ומרוחקים זה מזה. בכל הדורות ובכל הזמנים.

ומעין המשך למכלול הבעיות בספר הנ"ל, צפה ועולה השאלה המעניינת אותנו כיום הזה, לאור המאורעות השונים לאחרונה בעולם ובחבל-ארץ שלנו ולאור ההדים והתגובות שהם מעוררים בקרב המונים ויחידים בכל אתר ואתר: מה ממריץ את האנושות, את טובי ההוגים בכל הזמנים, לחפש אחרי רעיונות מדיניים בלי סוף. להחליפם זה בזה, ללחום להגשמתם בחיים בארצם הם ובעולם כולו?

אין קץ לתשובות לשאלה זו, אך כולן מורבילות מן הסתם למסקנה כי אכן, האנושות בכללה עדיין דבקה בצדק, במוסר. עדיין נרקם והולך בקרבה חלום על צדק-של-אמת בחיים, בחברה. לגבי הפרט. שליטים ומנהיגים, יחידים וקבוצות, בלי הבדל משטר, אלה ואלה, על-פי הרוב מסלפים את המוסר ו„כובשים“ אותו כמשענת לצרכיהם הבלעדיים. רעיונות מדיניים צודקים ביותר משמשים בידיהם, מלבד במקרים יוצאים מן הכלל, קרדום לחפור בו למען האינטרסים שלהם בלבד. מכאן שכל רעיון מן ההכרח שיסולף ויסתאב עם הזמן, בעטים של „אידיאולוגים“ למיניהם, כמובן. והאנושות, שאינה מתעייפת לעולם, תרה ומחפשת אחרי רע-

קול דמי־אנשים־אחים חפים מפשע הנשפכים בידי עריצים, צועקים מאז קין מן האדמה, אפשר שצעקה זו מצמיחה גם אמת וצדק מחדש, תמיד לאחר מעשי רשעות ועוול משוועים. דמי־הם השפוכים על לא עוול בכפם של מיליוני אחינו עדיין רותחים — ואין מרבית המין הא־נושי יכולה להאזין עוד לקול צעקת דמים חדשים, שיש המבקשים להוסיף על הראשונים. אפשר שזו אחת העילות, אם לא העיקרית שבהן, לרוחות חדשות המתחילות, דומה, לגשב בעולם. לא הכרחי שרוחות אלו יעקרו וישברו עצים וארוזים דווקא, אך אפשר שביום מן הימים הן יטהרו את האוויר לרווחתה של האנושות כולה. מעגל הרעיונות המדיניים בעולם, כתולדה מרדיפת צדק של האנושות, לעולם לא נסגר. זה הלקח שמלמדותנו תולדות האנושות מימי קדם ועד ימינו. אפשר שאוקיינוס עולמנו הסור־ער מביא לנו על גליו רעיונות חדשים; אפשר שסגנונות מעטות כבר מרחפות בעולם ומבשרות לו אביב חדש. מעודדות אותו לא לקפוא על שמריו ורשעו.

השחורים" בארצות־הברית מצביעים על יהודים כעל אויב מספר אחד של הכושים כולם... והנה צחוק (ואולי חוק?) הגורל: דווקא ישראל הקטנה נאורה ותרבותית מתקדמת ומ־סייעת כמעט לכל דכפין, לקרוב ולרחוק, יותר מאשר כל ארצות ערב, העשירות, הסובבות אותה, גם יחד, ואף חזקה מהן מבחינה צבאית; דווקא לאורה נמשכים רבים בארצות הקומ־ניסטיות למרות שממשלותיהן עוינות ליש־ראל ולמרות שכל הערבים, כלם, הם „חברים" יקרים מאד ולא העם שמקרבו באו להם אי־דיאלוגים ולוחמים ומבצעים ומדענים וסופרים ואמנים ומבססים. אולם אנחנו משמשים לרבים מאזרחי ארצות אלו, לאנשי רוח שבהם ולנוער אות ומופת של עמידה על זכויות עם ואדם. על זכויות חופש־רוח־אנוש. בצרפת — וביר־גוסלאביה, ברומניה, בפולין ובצ'כוסלובקיה, בקובה הרחוקה — ובהודו ועוד, על אחת כמה וכמה בארצות בהן זכאים הפרט וההמונים לה־ביע דעתם בקול ובפומבי. המונים ואישים שם מכירים בצדקתנו בסתר ובגלוי, ואף יש סימנים של הליכה לאורה — אנחנו ולא ערב הנגזלת — אשר כל חלומה כל הימים, להשמידנו מתחת שמי ד'.

א. שמיר

מפעל קליטה לסטודנטים עולים

ברנו להם את כל צינורות העזרה הפתוחים לפנייהם ואף „שדלנו" אותם לטענות, לתלונות ולתביעות למען תקן את הפגמים ולהשלים את המחסור — אולם לשווא. בני העתודה הזאת של כוחות טכנולוגיים ואינטלקטואליים ישבו והאזינו בשים לב ובמאמץ לתפוס את „לשון הקודש" שלנו — והרגשת בית ומולדת התחילה מתרקמת.

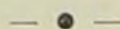
את שיא הצלחתנו בהתגברות על הנכר והזרות שמעתי מפי אחת הבנות המוכשרות וה־חרוצות, אשר עד עכשיו היה פיה מלא תלונות וקובלנות, ובאותו ערב אמרה לי: „אהיה המת־נדבת הראשונה לקליטת עולים, אשר יגיעו משם" (בטוחה היא שיבואו).

אולם פטור בלא כלום אי־אפשר. שומה על

טוב ונעים למזוג נימה של עידוד וקורת־רוח ב„מנגינה" המדאיבה של תלונות וטענות כלפי מוסדות הקליטה, שאנו רגילים בה לצערנו בלית ברירה. לא לרבים ידוע דבר המפעל המבורך, שהוקם בשותפות הממשלה והסוכנות לקליטת סטודנטים עולים מארצות שונות במוסדות להש־כלה גבוהה. לא רק שהנצרכים פטורים השנה מתשלום שכר לימוד, אלא שהם מקבלים סכר־מים חודשיים ניכרים לסיפוק צורכיהם ומחסור־רם בדיוור, בספרי לימוד ובמחייה. והפעולה נע־שית בלב פתוח. כאלף ושלוש מאות סטודנטים עולים המפוזרים במוסדות שונים בארץ עומדים במגע מתמיד עם „מינהל הסטודנטים" והוא מושיט להם עזרתו.

ניתנה לי ההזדמנות לשבת באחד הערבים בכנס סטודנטים־עולים מברית־המועצות. הס־

הרחוק, הקרוב והקרוב מאוד; יתקרבו לבעיות חברתנו ולמבנה מוסדותינו; יתבשמו משבתור-תינו, מחגיגנו וממועדינו, מחיי האמנות והתרבות בארצנו — ולא יהיו עוד אצלנו כאורחים נטו ללון. יתערו ויהיו לנו תוספת חשובה של כוח אדם.

עם זרם העולים בעליה החדשה — ודאי יגיעו לישראל סטודנטים ואחרים גם ממוצא ווהלין. אנו, העם בציון, נפגשם בזרועות פתוחות ובהוקרה.

מוסדותינו להשכלה גבוהה לשקוד על מגע ישיר עם כל סטודנט ובירור תהליך רישומו העמידני על העובדה, שהייעוץ ברוב המוסדות להשכלה גבוהה לקוי. סטודנטים עולים נרשמים למחלקות ולמקצועות שאינם הולמים את הכשרתם וכש-רונותיהם. מה שניתן עוד לתיקון דורש עשייה דחופה; ולאחר שנתבססו הסטודנטים מבחינת סיפוק צרכיהם האלמנטריים והם נכנסו למישור לימודים, חייבים מוסדות ההשכלה לדאוג לקליטתם מבחינה לאומית, חברתית ותרבותית. יכירו נא את נוף הארץ, ילמדו לדעת את העלילות הגדולות הגנוזות באתרים השונים בעבר

קהילות

בצלאל בלר

ק ו ב ל עשרים וחמש לחורבנה

השלטון הפולני עם הגימנסיה העברית מיסור-דה של "תרבות" בראשם בהנהלתו של המנהל הדגול ד"ר אשר פרנקפורט וחבר המורים המצטיינים והמסורים. מגימנסיה זאת יצאו חניכים מוכשרים שרבים מהם זכו להגיע לישראל ומהם יש תופסים מקום נכבד במדינתנו הצעירה.

על כל אלה עלה הכורח לפני 25 שנים. הנאצים הביאו כליה על יהודי העיר ועל כל מפעליהם, יצירותיהם וחיייהם, כדרכם בקהילות ישראל אחרות בתקופת כיבושם בשנות תרפ"א-תרפ"ג, שנות הדמים שלא יימחו מזכרון העם —

וקהילת קובל חרבה. אצל קורות קובל תחת ההנהגה סופר ונכתב על קורות קובל תחת השלטון הנאצי, על שני הגיטאות (האחד בעיר והשני על החולות) שבהם הוכווו רבבות יהודים מקומיים ואחרים, ביניהם חשובי העיר עם הרבני הטריסקי ר' וולנלי זצ"ל, מנהל הגימנסיה אשר פרנקפורט ע"ה. הוברמן, האיג-ז'ינר גז' במכר, ועסקני ציבור רבים אחרים שהנעצרים עונו ודוכאו בכל מיני ענויים, תוך סבל וחלי, הוצאו בסוף בשתי אקציות אל הכפר באכאוה, מהחזק 5 ק"מ מהעיר ושם נורו והושלכו הרוגים פצועים וחיים למחצה לבור גדול שהוכן מראש האקציה הראשונה בוצעה ביום 2 ביוני 1942 והשניה ב-19 בן, כתבנת על

עיר המחוז קובל עמדה על תלה מאות בשנים, בה נרקמו חיים יהודיים. לאחרונה מנתה כ-30 אלף תושבים, מהם כ-70% יהודים שפיתחו את העיר ועשויה למרכז של מסחר, מלאכה ותרבות. חיים יהודיים מפותחים ותרבותיים בקור-בל בלטו בעיקר מראשית המאה העשרים. היא המתה ממפלגות שונות: ציונים, פאליקיסטים ובונדאים ומוסדות חברה, חינוך, השכלה וספורט, בתי-כנסת וחברות חסד וצדקה המקובלים, כשאר קהילות ישראל, עסקנים, גבאים, כלי-קודש ואנשי קהל למיניהם ניהלו את פעולות הציבור היהודי החי והתוסס. נוער מופלא גדל בעיר שהיה ער ופעיל במפעלים שונים והתבלט בקרב האוכלוסיה היהודית והלא-יהודית. תלמידים מצטיינים, ספורטאים מצויינים, חלוצים נאמנים שיצאו להכשרה וחיו כן בתור לעליה, ציונים מסורים מכל השכבות שהרבו לעשות למען הקרנות והכשרת הלבבות — כל אלה היוו את יהודי קובל הלא-מוים, ולצדם החסידים ממשיכי המסורת של אבותיהם ואנשי שמאל למיניהם. קהילה יהודית מכובדת שתרמה את תרומתה לבנין ארץ-ישראל בצורות שונות, וגאותה של קובל היהודית היתה על רשת הגנים ובתי-הספר העבריים שקמו בתוכה בשנות העשרים תחת

ספרית "יד ושם"
המרכז להוראת השואה
מרכז ת"א והמרכז
מרכז ירושלים

קהילות ווהלין שנמחו ואבדו.
יוצאי קובל בארגנטינה נהגים, בדומה לא-
חיהם בארצות אחרות, להתכנס מדי שנה
לעריכת אזכרה ולאמירת „קדיש“ בציבור לזכר
בני עירם קובל השרופה, שהיתה ואיננה עוד.

קירות בית-הכנסת בקובל מעידות מקצת על
ענויי היהודים בימים ההם בקובל, וקבר האחים
הגדול שמעבר ל„גורקה“ ליד קובל, שמצבה
ודאי לא הוקמה שם, מעיד שבמקום עמדה
עיר יהודית פורחת, עיר ואם בישראל בין יתר

ימי השואה בז'יטומיר

י. טבצ'ניק

שהיתה ביום הכיפורים, רוכזו שארית היהודים
בגיטו האחרון והמצומצם, בבנין הגדול ברח'
צודנובסקה, הנקרא בשם „הודביח“, שמתמיד,
היה מאוכלס יהודים בלבד.

היהודים התשושים האלה, נלקחו לעבודות
פרך. הוילה של הברון דה-שדואר, ממוצא בלגי,
שהיה בזמנו בעל רוב המניות של תחנת החשמל
והחשמלית בז'יטומיר, הנמצא ברח' בולברנה,
נהפכה למטה של הגסטפו. ה.ס.ס. יום הקמת
גדר-אבן מסביב לבנין. יהודי הגיטו נצטוו לע-
קור מצבות מבית הקברות היהודי ולסחוב אר-
תן על גבם, מרחק רב בכדי להקים את הגדר.
לא קשה לתאר הסבל והיסורים של האומללים
הללו הנושאים על גבם משא כבד זה, כשהם
רעבים וחלשים.

בקרוב הגיע קיצם גם של שרידים אלה. ממול
הבית „הודביח“, שהיה הגיטו האחרון ליהודי
ז'יטומיר, היתה מנהרה בלי גג של החשמלית,
שנמשכה כמה עשרות מטרים. הקו הזה של
החשמלית, הגיע עד לנהר טטריב, שבקצה
הרחוב צ'ודנובסקה. היהודים הוכנסו לתוך המנ-
הרה ונצטוו לשכב. שם, נורו וקרבות חדשים
הוכנסו ונצטוו לשכב על המתים. כאשר המנהרה
התמלאה גופות, הן כוסו באדמה וכביש נסלל
למעלה. כל יתר יהודי הגיטו הובלו למטה
הרחוב, ועל חוף הנהר, נצטוו לחפור להם קבר
אחים. הם נורו, נזרקו לתוך הבורות וכוסו
בעפר. זו היתה דרכם האחרונה של יהודי ז'י-
טומיר, עיר ועם בישראל, בת 50 אלף יהודים.
על גדות הנהר הזה, בסביבת הגן העירוני
היפה „הבולואר“, במקום המקסים והרומנטי,
בו בילו רבים מהקרבות את השעות היפות
בימי נעוריהם, מצאו את מותם האכזרי, אחרי
עינויים קשים והשפלות, אחרוני יהודי ז'יט-
מיר. שם טמונות עצמותיהם, בלי מצבה ובלי
ציון כלשהו.

תקופת השמדת יהודי ז'יטומיר והסביבה, לא
ערכה זמן רב. לפי הידיעות שהגיעו אלינו, היא
נמשכה בסך הכל כ-2—4 חדשים, מיום כניסת
צבאות היטלר ביולי 1941, מיד עם פלישת
הגרמנים לטריטוריה הרוסית, ועד הכחדת היהוד-
די האחרון.

עדיין לא שמענו על איזה שהוא יהודי, שהיה
בתוך העיר בעת השואה וניצל. כל הידיעות
שמענו מתוך סיפור יהודי ז'יטומיר, שברחו
לפנים רוסיה, וחזרו לשם אחרי גמר מלחמת
העולם השניה. מה שידוע להם, שאוב מתוך
שיחות עם נוצרים מכרים, שהיו עדי ראייה
לשואה.

מיד עם פרוץ המלחמה, החלה הפצצה רבתי
על העיר על ידי הלופטופה, רבים מהאוכלוסיה
הכללית נהרגו, ביניהם יהודים רבים. חלק מה-
אוכלוסיה היהודית החלה לברוח בבהלה מן
העיר הבווערת, לפנים רוסיה. עם כיבוש העיר
ע"י הנאצים, נערך הרג רב ביהודים, כולל
חולים בבתי-חולים. בין החולים, נמצאה גם
אחותי — בת ה-19, שהוצאה ממטתה ונרצחה
בתוך חצר של בית החולים.

היהודים בהמוניהם נאספו והובלו במשמרות
לכיוון בוגוניה (מקודם „ורנגלובקה“), בסבי-
בות הקסרקטינים של הגדוד „גליצקי“, בימי
הצאר. שם הם נצטוו לחפור בורות-ענק ששימ-
שו להם קברות-אחים.

השכנים הנוצרים, שהציצו דרך סדקי התרי-
סים, סיפרו ליהודים על מחזות-אימים, שקשה
לתארם. אנשים, נשים וטף מובלים למות. פנים
חיוריים, עיניים גדולות, היוצאות מחוריהן, צו-
רות היסטוריות של נשים ובכי מר של הילדים.
אלה שנשארו בחיים, אחרי „האקציה“ הרא-
שונה, רוכזו אחר כך בגיטו צר, שהוקם ברובע
היהודי, בסביבות סטר-וילסקא, מל-וילסקה
וחלק מרח' פודולסקה. אחרי ה„אקציה“ השניה,

על כך, הם הפסיקו את המלאכה הבזויה הזאת, של „השכנים הטובים” לשעבר. בעת הנסיגה הגדולה של גייסות הנאצים מרוסיה, בשלהי מלחמת העולם השנייה, עברה ז׳יטומיר, פעמיים, מיד ליד. העיר סבלה קשות ובתים רבים נהרסו. באותו פרק זמן, היתה העיר כבר נקיה מיהודים.

פולנויה

איש שפעל רבות באמריקה למען ישראל כל שנותיו והיה קשור גם למוסדות יהודיים מקרמיים. זמן מסויים כיהן ברסליר כנשיא ההסתדרות הציונית בארצות-הברית וכחבר בוועד הפועל הציוני משך שנים. תזכר לברכה משפחת גרייפמן. בית יצחק וחנה גרייפמן הצטיין בנדיבות, בהכנסת אורחים, בעסקנות ציבורית ובמעשים טובים אחרים. בחורבן פולנויה עלה הכורת על כל המשפחות.

לפי מקורות היתה פולנויה עיירה עתיקה. בימי שחיתות חמיל מנתה כ-12 אלף יהודים, שהתבצרו בתוכה ונלחמו על נפשם. חמיל שם מצור עליה והשמיד כמעט את כולם, נער וזקן וטף (לפי פנקס ועד ארבע הארצות). לאחר מפתחו של חמיל החלו יהודים לחזור לפולנויה ונאחזו בה מחדש. עם ראשית תקופת החסידות מצאה לה התנועה כר נרחב בעיירה זו ובה תקעו יתד תלמידי הבעש"ט ר' יעקב יוסף הכהן, בעל התולדות ור' יהודה לייב, שנקרא בשם „המוכח”. בדורות שלאחריהם הופיעו בעיירה רבנים מפורסמים, סופרים, תלמידי חכמים ומשכילים, בין אלה הרב הנודע ר' אבא, שנכדו בן-ציון ארגוב עלה בשנת 1926 כחלוץ לארץ-ישראל בלוויית רעייתו שרה, כיהן בתפקידים ציבוריים חשובים, ונמנה עם טובי בני הישוב בדורנו. כן התבלט האיש רבי-הפעלים שמעון דלוגאץ' שעלה ארצה, הוא אבי הפרופיסור פנחס דלוגאץ'. המשורר פרץ מארקיש שחוסל בברית-המועצות בשנת 1952 — יליד פולנויה ובעיירה נקרא רחוב על שמו.

חלקה של פולנויה בעליה לארץ-ישראל לא היה גדול ביותר בגלל היציאה מתחומי רוסיה ומסך הברזל שהפריד בין רוסיה והעולם הגדול.

יש לציין, שגם כעבור שנים אחרי רציחתם האכזרית, לא נתנו מנוחה לעצמותיהם. כבר אחרי גמר מלחמת העולם השנייה וכיבוש העיר והסביבה ע"י הצבא האדום, הוצאו הרבה עצמות מקברי-אחים ע"י האוקראינים ונמכרו לבתי-חרושת לסוכר, הנמצאים בסביבות ז׳יטומיר, לשם תעשית הסוכר. בבתי החרושת לא הבחינו שאלו הן עצמות בני-אדם. כשנודע לשלטונות

הרי גריפמן

היה היתה עיירה בוהלין ושמה פולנויה. בעצם היא עומדת על תלה עד היום הזה, אולם היא התרוקנה מיהודיה שהיו בה תמיד רוב ניכר. בן העיירה הזאת — הוא שמואל מיקוניס, שביקר בה לפני זמן-מה, סיפר שמקהל אלפי יהודים שהיו בה לפני — נמצאים בה עתה כשני מניינים בלבד — זקנים ותשושים, וכך אזלה כמעט רגל יהודית מעיירה זאת שלפנים תססו בה חיים יהודיים.

בעזבי את פולנויה לפני שנים הורגש בה היטב דופק חיים לאומיים, חיי תרבות וציבור שנמשכו עד ימי המהפכה הרוסית והפרעות באוקראינה (כולל ווהלין) ביהודי החבל שלא-חר המהפכה. אלה שינו תכלית שינוי את מהלך החיים ופני המקום. רוחות חדשות התחילו מנשבות. השלטונות התחלפו חדשות לבקרים, אידיאלים נרמסו ברגל גאווה, פסקה הקדושה, נדחפה המסורת והחינוך קיבל צורה הנוגדת את העבר המסורתי. הציונות שכבשה את לבם של טובי בני הנוער היהודי — הוכרזה מחוץ לחוק ונושאייה נרדפו ונאלצו לרדת למחתרת או להחליף עורם. מוסדות יהודיים נסגרו ובתי-הכנסת חוסלו, שבתו החיים הרגילים וחלפו.

זכורים לרבים יהודי העיירה לתהילה כמכניסי אורחים וגומלי חסדים. הם קיימו קהילה מאורגנת ומסודרת והחזיקו מוסדות חסד וצדקה. שמה של פולנויה היה מפורסם ברחבי ווהלין ובאוקראינה כולה. עתה נהרס הכל. רוב היהודים הושמדו ושארית הפליטה פוזרה בשואה שפקדה את יהודי אירופה כולה.

עם המשפחות החשובות של פולנויה תחשב משפחת מאקס ברסליר אשר נדדה לשיקגו. ברסליר היה איש משכיל, אידיאליסט בחסד שהתמסר בכל לבו ונפשו לתנועה הציונית,

ישראל זינמן

עדות ופרקי זכרונות ממזריץ'

אות העיירה היו אז מוקפים קלגסים אוקראי-
נים צמאי דם, שחיכו לאות הרצח.

ראיתי את תהלוכת המוות ב"טיהור הסופי"
של אחינו באקציה השניה ערב סוכות תש"ג
(23 בספטמבר 1942) יוצאת מהרחבה של בית-
הכנסת הגדול. תינוקות בזרועות אמותיהן, ישי-
שים נתמכים בידי בניהם וכושלים, כולם נדח-
פים בפגיונות הנאצים הברברים שהובילו את
יקירינו לשדות ניווירקוב, שם מצאו את מותם.
הקרקע בציגלניה התרוממה, קול דמי אחינו
הקדושים זעקו שם מן האדמה...

חיי הם בסיוט העבר, כמעין שאין להתגבר עליו, באשר אלך רודפים אותי זכרונות השואה שנחקקו במוחי. איני יודע להביע את הזוועה במילים. מספר אני את סיפורי בלשון בני אדם אבל אין לשון בעולם שבה ניתן לתאר את זוועות השואה, היסורים והמכאובים שהתנסונו בהם. ולמען ידעו ילדינו והדורות הבאים אציין — ההולכים לטבח לא הלכו מרצון, הם נאבקו מרה עם המוות. כל מי שהצליח להמלט מצפוני הרוצחים, להסתתר במקלטים, בעליות בתים ובבורות, או לברוח ליערות הקרובים, פרפר בין החיים והמוות. כל הסביבה היתה עוינת, שררה שנת דורות ליהודים. הגויים (השכנים הטובים) שדדו ובזזו, הסגירו ורצחו את אחרון היהודים. ניתנה יד למשחית וכל גוי עיירתי היסורים, הנאחזים והנעזמים אבדו.

ב א ר ש י

באר אשׁי

רות עתיקים וישובי חקלאים אוקראינים סבי-
בה. באראשי שימשה מרכז לכפרים אלה. החק-
לאים היו באים לקנות בעיירה את צרכניהם
והיו מוכרים בה את תוצרתם. בבאראשי הת-
קיים בית-חרושת גדול לפורצלן בניהולו של
אפרים קופלמן, אשר היה יושב ראש המועצה
המקומית — הסטארוסטה. בית-חרושת זה היה
שייך בעבר לבעל האחזה ר' אייזיק, שהיה
ידוע בשם אייזיק באראשיער, לדברי ישעיה
סטבניצה. והועסקו בו כ-200 פועלים מקצועיים
ומאות פועלים בלתי מקצועיים.

את עיירתי מזריץ' אזכור תמיד, משחר יל-
דוטי אהבתי, בה גדלתי וחונכתי, בה נרקמו
שאיפותי וחלומותי. אזכור אותה כפי שהיתה
לפני שקיעתה וחורבנה, מאז עזבתי לנצח.
אזכור כל רחוב ובית, כל אבן וכל פינה, כל
בית אב, עולליה וקשישיה, נעריה ובוגריה.
עוד אזכור הזמנים עת התחלתי את צעדי בגן
הילדים, בחדר, בבית-הספר „תרבות“, בתנועת
„השומר הצעיר“, בגורדוניה, בהחלוץ, בפועלי-
ציון, בבית-ר' ואחרי-כן הפעולות למען המוסדות
הציוניים — בקרן הקיימת, בקרן היסוד וב-
מפעלי צדק שונים.

לעיני קמים בני משפחתי, קרובי, מלמדי
ומורי, בני העיירה היהודים אשר לעולם לא
ימושו מזכרוני. לא אשכח את תקופת השואה
לאחר שהמקרה העיוור חילץ אותי מצפרני
המוות.

כאחד העדים מהמועטים והבודדים, ליוותי את הגיטו שבעיררה בדרכו האחרונה. עד הנני לאקציה הראשונה בחג השבועות תש"ב — (25 במאי 1942). שלושה ימים לפני החג נצטוויתי בשליחות הגרמנים לצאת ממחנה העבודה בני-ווירקוב למזריץ'. עיני ראו כיצד מאתיים יהודים כורים בורות באדמת הציגלניה (מקום תעשיית לבנים). את בשורת איוב זו הבאתי לעיירה, שעברה כרעם אדיר בביתה. כל מבין

ג. הירשפלד

עירייה קטנה בסביבת זוויהיל במרחק 60 וורסטאות מקורוסטין בזמן המהפכה ברוסיה בשנת 1917 היו בעיריה כ-100 משפחות יהודיות, רובן בעלי מלאכה חצוינים ואנשי מעמ' בינוני. שיעה (ישעיה) סטבניצר יליד לווהין משנת 1887 סיפר: "בבואי לגור בבאראשי בשנת 1895 מצאתי בעיריה כ-200 משפחות יהודיות שמנה כ-1200 נפש בין קרוב ל-10,000 אנקראינים".

האגודה לאדם חחחחח חחחח חחח חחח סביבת העיריה, היתה יפה, נהר אוג' עבר משני צדי העיריה, שבו התרחצו תושבי המקום, יעד

והפילה חללים רבים. בעטיים של גורמים אלה הורע המצב הכלכלי של יהודי העיירה וגברה השאיפה להגר ממנה.

באראשי היתה בין העיירות 100 ספגו את רעיון התחיה והנוער היהודי שלה לא השלים עם השלטון הסובייטי החדש תוך כמיהה לעליה לארץ-ישראל. קיים היה בעיירה חוג דוברי עברית ועם זאת, כמובן, פעולה ציונית, אולם השלטון רדף את נושאי התנועה הלאומית ומנע יציאה אל מעבר לגבול שהוקם בין רוסיה ופולניה. יחידים מעטים בלבד הצליחו תוך סכנת נפשות לחצות את הגבול. חלק מהם היגר לארצות-הברית וכשני מניינים מהם זכו להגיע לארץ-ישראל בעליה החלוצית של שנת העשרים. אחדים הגיעו דרך אמריקה לארץ וכולם תקעו יתד במולדת. ראשון החלוצים האלה היה ישעיה סטבניצר שעלה בשנת 1922 דרך ארצות-הברית, ובעמל רב עלה בידו להעלות את משפחתו בשנת 1924. מאוחר יותר הגיעו ב-1939 יוסף פלדמן, כעת שדה, עם רעייתו כת-רית, הנמנים עם ראשוני המתיישבים בכפר בלום. בין עולי באראשי דרך אמריקה היו גם ר' אליעזר סנדלר ורעייתו בתיה ז"ל. סנדלר זה איש משכיל היה מפעילי ההגנה בבאראשי ובישבו בארצות-הברית — נמנה עם עסקני המגבית הציונית שם והוריש את דירתו בתל-אביב למוסדות הלאומיים. כן תזכר לברכה משפחת דוד ומינדל גרשפילד מנכבדי העיירה. במשפחה זאת היו 7 בנים ו-4 בנות והיא התבלטה בפעילותה הציבורית ובעזרה לנצרכים.

בשנות השואה הנאצית נחרבה קהילת באראשי. יתכן שכמה מתושביה היהודים פוזרו או הגלו לפנים רוסיה. אחרי מלחמת העולם השנייה לא הגיע לישראל איש מיוצאי באראשי ולא ידוע על גורל בניה היהודים ועל קצה המר.

שני בתי-כנסת עמדו בעיירה מזה שנים רבות ולא חסרו בהם ב"ה מתפללים. יהודי המקום היו יראי שמיים, ביניהם חסידים לשור שלות סטולין, צ'רנוביל וטריסק. בבתי-הכנסת היו חברות ש"ס ומשניות ואחרות. כן התקיימו חברות צדקה, חברה קדישא, גמילות חסדים, קמחא דפסחא ועוד. היו בעיירה מרפאה ממשלתית ורופא חובש, רופא יהודי (יוסל), רופאת שניים, מילדת, שני בתי מרקחת, בי"ס ממשלתי, "חדר מתוקן", וכו'.

היהודים, אנשי עמל ומטופלים בבנים דאגו לפרנסה ולחינוך בניהם, קיוו לימים טובים והתפללו לגאולה. רועה העדה היה רב העיירה ר' אהרן קלמנוביץ', שהציבור רכש לו כבוד רב. הוא זכה לעלות ארצה עם משפחתו והשתקע בירושלים. יזכרו הש"ב ר' יחזקאל פלונסקי ושני בניו ר' אהרן ור' הלל. בנו של ר' הלל פנחס ששינה את שמו לבן-ישראל, הוסמך כש"ב בגיל שבע עשרה ושימש בכהונה זאת זמן מה ברובנה, שבה התעכב בעלותו לארץ-ישראל עד שניתנה לו אפשרות בשנת 1923 לעלות ואתו עלו שלוש אחיותיו. הוא למד בבית-המדרש למורים בירושלים וכיהן כמורה בכמה מקומות בארץ ובאחרונה בקרית-ים, שם נפטר משבץ לב.

מאז הלך לעולמו נתחלפו השלטונות בעיירה (אחרי המהפכה). התחילה תקופת סבל ועיינויים ליהודי באראשי. כנופיות פורעים ושודדים ביקרו בעיירה ושלחו ידם ברכוש היהודים. בהתנפלויות אלו נרצחו 3 יהודים: ר' אהרן-יוסל, מנשה סטבניצר וזיידל שניידר ורבים הוכו ונפצעו. בימים ההם התארגנה הגנה עצמית בעיירה שמרכזה היה בבית השוחט ר' הלל פלונסקי. המצב נעשה חמור יותר כאשר מגיפה של מחלות מדבקות השתוללה בעיירה

ל. אייזן

מצבה לקהילת רדזיבילוב

מים ברגעים האחרונים לפני שהובלו לבורות, נשים וילדים בכו והתמונה היתה מחרידה, אולם ננעלו שרי הרחמים, והם הובלו כצאן לטבח בדרכם האחרונה...

השמיים האלמים שהתעננו במעמד החיסול של עדת יהודי רדזיבילוב — הם העדים האל-

מזמן לזמן הננו מעלים את זכרה של עיירתנו רדזיבילוב ונזכרים בעברה של קהילה יהודית זאת שפרחה ושגשגה שנים רבות ושבה אבדנו את יקירינו, הורים, אחים ואחיות, מורים וחברים, עדה שלמה — זקן וטף.

היו שהתפללו ושפכו לבם לפני רבון העול-

במרתף השואה בהרציון לזכר קדושי רדוי-
בילוב ופירסם ספר יזכור לתולדות העיירה,
אישיה, מוסדותיה ועברה המפואר עם תיאור
חורבנה.

עם הקמת "היכל ווהלין" להנצחת יהדות
ווהלין על קהילותיה וקדושיה, נתן האירגון
את ידו למפעל זה והבטיח הנצחת קהילת
רדזיבילוב בין יתר הקהילות הווהליניות המונ-
צחות באולם ההתייחדות שב"היכל ווהלין".

מים לזוועות היום המר והנמהר. הקיץ קץ
על יהודי רדזיבילוב ואין ניחומים.

שארית הפליטה המיוותמת של רדזיבילוב
בישראל ובני העיירה המפוזרים ברחבי העולם
המבכים את חורבן עיירתם קבעו ומקיימים
העלאת זכר קהילתם וקדושיה מדי שנה בשנה
ליד לוח הזכרון שנקבע בקיר בית העלמין
הישן בתל-אביב ומדליקים נר זכרון במקום.
האירגון של יוצאי רדזיבילוב קבע לוח-מצבה

סילביה ברידיץ' גולדברג כיצד נמנעו פרעות מיהודי לוצק

נערים זריזים המתחנכים למצוות, שמתפקידם
יהיה להפוך מספר דוכנים עם סחורות, וכאשר
החנוונים יתחילו להתנגד, ואולי גם ירביצו
מכות לאחד מהם, אז יקימו האיכרים צעקה
גדולה, שהיהודים מכים ורוצחים את ילדיהם
הקטנים ויתחילו לשדוד ולבזבז.

כדי ליצור מצב-רוח נכון ולעודד עצמם לק-
ראת הבאות, נכנסו האיכרים כנופיות-כנופיות
לבתי המרוח ללגום לגימה הגונה של יי"ש.
מנהיגם איוואן באראטשוק כבר היה בגילופין
למדי, והנה נזכר פתאום, שטרם קנה לצרכי
ביתו: דגים-מלוחים, מאכורקה לעישון, משחה
לגלגלי עגלתו וכו'. מתנועע בשכרותו מצד
אל צד נכנס לחנותו של ר' יחיאל בארדיטש
לעשות את קנייתו. אולם, "מה שמפוכח ישמור
בגרונו, ימלמל שיכור בלשונו", והנה הפליט
איוואן ביוהרה רבה: "הנה יהיה היום טבח
כהלכתו, ודם יהודים יישפך..."

ר' יחיאל בארדיטש, יהודי למדן וחסיד סט-
לין, היה מיודד מאד עם ה"נאדזיראטל" (מפקח
על הבטחון) ועם השוטרים. לעתים קרובות
היה מבטל עונשי מאסר, שהוטלו על יהודים
על עבירות סדר, או שהיה עוזר ליוצאי-צבא
יהודיים וכו'. הוא תפס מיד את גודל
הסכנה המרחפת על ראשי היהודים, ובלי
שהיות יתירות לקח ארגז והכניס בו שני
"כובעי סוכר", ליטרה תה, כמה קופסאות סי-
גריות ממין משובת, והעיקר ליטר יי"ש תש-
עים מעלות, וכחץ מקשת ברח אל הנאדזיראטל.
בהגישו לו את השי הבטיח לו, שזאת רק
התחלה צנועה על-חשבון המתנה הגדולה כה-

המקרה קרה באותם ימים אפלים של משפט
בייליס, כאשר גל של פרעות ומעשי אלימות
נגד היהודים עבר על פני ערים ועיירות ברח-
בי רוסיה ואוקראינה. מוסתים ומשוסים ע"י
"המאה השחורה", התארגנו הגויים בכנופיות,
וכביכול תחת הדגל של פטריוטיזם רוסי נגד
המהפכנים היהודיים, השתולל האספסוף כש-
בפיהם הסיסמה לשמצה: "הכה ביהודים והצל
את רוסיה!"

אש השנאה התפשטה במהירות בתחום מוש-
בם של היהודים והנה הגיעה תורה של לוצק.
היה זה אחרי עונת הקציר. היבול בשנה זו
היה דל ביותר, והאיכרים המיואשים מגורלם
הקשה נאחזו בתעלולי הכנופיות כבעוגן הצלה.
בראש הפעולות בסביבת לוצק עמד הפורע
האוקראיני איוואן באראטשוק מהכפר ראדו-
מישל. הוא אירגן את האיכרים מהכפרים הסמו-
כים: לאווראוו, באקוויץ', ראדומישל, מיליש
ואח', ואליהם הצטרפו מיני ערבי-רב של מחוס-
רי קרקע וסתם יחפנים עניים. הם רכשו לעצמם
נשק מכל הבא ביד: סכינים ארוכות להב,
רמחים, חרבות וכו' וחיכו בקוצר-רוח ליום
השחור הנועד לדם, לשוד ולהוללות מופקרת.
השתוללות הדמים נועדה להיות ביום-השוק,
עת חגויותיהם ודוכניהם של הסוחרים והחנו-
נים משופעים בסחורות מכל המינים. בשעת
בין-הערביים, לאחר ה"פדיון" של היום, ולפי
האות המוסכם מראש, שיינתן ע"י פעמוני
הכנסיה, יתפזרו הגויים בכיכר בשוק עם הנשק
המוסתר בשקיהם. כפרובוקציה בדוקה, הנקוטה
בידי הפורעים בכל הזמנים, יישלחו תחילה

דים חוטפים נערים נוצריים וסוחבים אותם אל המרתפים, כדי לקחת מדמם לאפיית מצות לפסח. ברחובות הופיעו אנשי הכנופיות עם איוואן באַראַטשוק בראשם, אולם כהרף עין הוצף כיכר השוק גל נגדי של שוטרים, ז'אנדרמים ופרשי דראגונים, שכיתרו את הפורעים מכל עבר. וכאשר האיכרים שלפו את סכיניהם, חניתותיהם ומגליהם, פקד ראש הגדוד להפעיל נשק חם. השוק הפך לשדה־קרב, אך בלי יהודים... רבים מאנשי הכנופיות נפצעו, אחרים נעצרו ונערך נגדם כתב־אישום על השתתפות בקשר גלוי נגד הצאר ונכלאו בכלא הלוצקאי הגדול.

כך הציל ר' יחיאל באַרדיטש את יהודי לוצק מפוגרום.

נה וכהנה שתוגש בקרוב כראוי לו. אולם שאל־תו ובקשתו, שיגייס מיד את כל הכוח העומד לרשותו וידכא את התקוממות האיכרים. מש־ראה הנאדזיראטל את השי המוגש עם ה־י"ש החביב עליו, הלם דמו בראשו מרוב התפעלות, ובמשך רגעים ספורים הועמדו על רגליהם השוטרים, הו־אָנדרמים ופרשי הדראָ־גונים החונים בעיר, כולם אחוזי חרב ומלומדי מלחמה.

בהישמע צלצול הפעמונים בכנסיה, התחיל מחול השדים כמתוכנן. תחילה עטו הנערים פרחי הפורעים על הדוכנים והפכו אותם ויידו אבנים בחלונות החנויות. היהודים גילו התנגדות נמרצת לבריונים ואף כיבדו אותם במכות. אז התחילו צווחים בקול־קולות, שהיהו־

סופרים וספרים

פרופ' ישראל אפרת

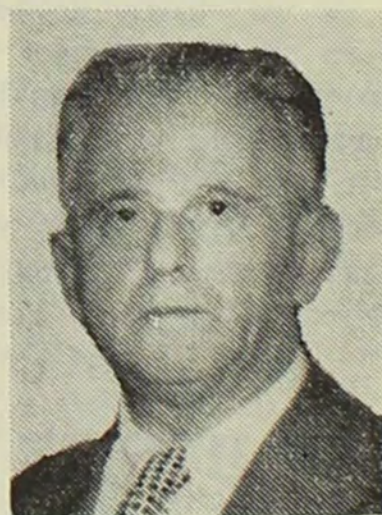
יוחנן טברסקי

(דברים על קברו)

זכיתי להכירך זה יובל שנים, עוד משם, מהגולה, ונגלית לי כבר אז כעילוי. עוד צעדת צעדיך הראשונים וכבר דברו עליך שם כעל ספרא רבא. וזכורה לי פגישתנו הראשונה בט־בורו של כרך, ברחובות סואנים, ובתוך הרעש הרגשתי מסביב לך רטט אוויר, מתיחות של יצירה, כאילו הזמן לא מספיק לנשימה, כאילו דבורים זמזמו סביבותיך. עוד סלך כמעט שלא היה מכוסה תחתית וכבר הורגש כצנא מלי ספרי. יש אנשים שכל כובד עתידם מורגש על היד כבר עם ההתחלה.

ובינתיים העמדת תלמידים הרבה שנתבשמו באידיאליזם ובעדינות של רבם. ושוב בינתיים זכית והיית מן הראשונים לעלות מהגולה, להיות עורך בישראל, בוחן ובודק יצירותיהם של אחרים. ושוב פגשתך, הפעם על מרפסתו של ביאליק שחיבב אותך כנפשו, שאימץ אותך כבן. ונגלית לי כמתמיד, הייתי אומר כמי־טיאור. סוג יצירתך היה הרומאן הביוגרפי — סוג קשה מאוד. כאילו יש סוג יצירתי לא קשה, אלא שסוג זה כמעט אי־אפשרי. הביוגרפיה היא מציאות, והרומאן הוא מיון, והמציאות

הלומי יגון אנו עומדים, יחד עם רעיתך, ובתך וחתנך היקרים, על יד ארונו, יוחנן טברסקי היקר, שנסתלקת כה פתאום, כה מהר.

אגודת הסופרים עוטה אבל שנתלש מתוכם חבר פורה, רחב תרבות, עשיר ומעשיר. קוראיך ומעריציך הרבים קושרים הספד על הילקח מהם צייר חביב שקישט את חדרי לבם בדיוקנאות חיים של גדולי אומתנו. נדמה לי שגם הם, גדולי אומתנו עומדים ליד ארונו, חבר היקר.

טיאור, שפנית לך בלא עת לנתיבך הנעלם. נפשך תהיה צרורה בצרור החיים של עמך וספרותו.

טברסקי — מגזע אדם"ורים (נכד של ר' מרדכי'לה מצ'רנוביל) לבית טברסקי הידוע, אף שנולד בעיירה שפיקוב, ראה א"ע בן ווהלין, היה איש אסכולות, נעים שיחה שעדינות נפשו בלטה וקרבה אליו. נוסף על עבודתו הספרותית נתן יד למפעלי ציבור ותרבות (השתתפותו בחב' אלתירא, הופעותיו באיגוד ההעולמי של יוצאי ווהלין, שנמנה עם ועד הכבוד שלו וגופים אחרים. זמן ומחשבה הוא השקיע הרבה בהוצאת הספרים "דביר" והיו לו עוד תכניות ספרותיות גדולות, אך הגורל התאכזר אליו והוא נעקר משורות החיים בגיל 67 ביום כ"ה בחשון תשכ"ח (28 בנובמבר 1967) בת"א.

מברק התנחומים של נשיא המדינה זלמן שזר: "תנחומי לבית ידידי יוחנן טברסקי ולכל משפחת הסופרים בארץ. נעקר סופר מקור, רי, שהצטיין בסגולה מיוחדת לחיות את חיי קדמונים כמו אישי דורו. נסיך בית ריוזין בהיכלות ספרותנו החדשה וידע להודות עם תקופת אקוסטא ושפינוזה כמו עם "הבתולה מלודמיר" והאדמורים משושלת משפחתו, את חיי הרצל ואחד העם כמו את דיקארט, רטנו ופרויד. יפת לא דחק מלבו את שם ושם לא עבד את יפת. והוא שירת את שניהם בכל כשרונותיו הברוכים והרחיב את תחומי ספרותנו כמזעטים בינינו. חבל על דאבדין והוא עוד באמצע יצירתו. ההוגה והמעין העברי ישמור את מורשתו וזכרו."

שונאת דמיון והדמיון בועט ברגליו בקרקע המציאות. ובכל זאת ניתן לומר שהצלחת במד"ה גדולה. הצגת לפנינו חי את רש"י על הרקע שלו הצרפתי, את שבתי צבי ושפינוזה על הרקע הרחב של סער וווהר שלהם, את רבי ישראל בעל שם טוב והאור שהפציע במחשכים. אוריאל אקוסטה, אחד העם, אלפרד דרייפוס — ועוד ועוד אישים בעלי עטרות מזמנים שונים, מאדמות שונות. ואני זוכר שכתבת לי פעם שאתה מחפש היטב בחומר היסטורי שישנו ובדליכא אתה יוצר. כך ששה עשר רומאנים זה מיד אחרי זה. לא הספיקו הקוראים לקרוא ספר אחד וכבר היה מונח במגרתך ספר שני. ואם קורא אחד פנה אליך בשאלה על אחד מגיבוריך, היתה דרכך לתת תשובה מיטיאורית: אני כבר מזה והלאה.

ועברו שנים ושוב נגלית לא כאחד אלא כאקדמיה ולקחת על כתפך עבודות אנציקלורפדיות: ספרות עולם, חינוך עולם, פילוסופיה עולם, ובכולם נדמה לי היית מעוניין בראש וראשונה למצוא את האדם, את הפכים הקטנים כביכול התלויים בחגורתו של האדם, מאחורי האידיאה המופשטת. שאפת להיות תמיד אמן, תמיד צייר. ובינתיים היית גם נואם נרגש בהזדמנויות שונות, ויש וגזעך החסידי העלה טעם תבלין בדברייך. זכור לי גאום קצר, גאום בן רגע, בו אמרת רק שסופר בגימטריא רצון, ואני מחוסר אמונה בדקתי אחריו ומצאתי שהחשבון מדויק. ואתה — רצונך היה סער בקרבך וזכית להיות אחד מהסופרים הבולטים ביותר של הדור, רב הרוח, רב אנפין, רב המפעל.

בעצב עמוק אנו נפרדים ממך, יוחנן טברסקי היקר, עילוי, מתמיד, חוקר אקדמי, כן, מי-

א. אבטיחי

ספר יזכור לקהילת שומסק

בכמותו הוא מדור השואה והנכר. עטיפתו האמנותית מהווה שער פתיחה ההולם את רצונות תכנון וקדרות יחודו.

בשיחה עם העורך התרשמנו מהגישה החדשה של המערכת לספר מסוג זה. אין הוא ספר המרבה בפליטות זעם, נקמה וקללה. כספר תעודה, שכל ערכו בהבאת עדויות אוטנטיות להיסטוריה של העבר הקרוב ולאנושות —

בימים אלה יצא לאור ספר יזכור לקהילת שומסק בעריכת חיים רבין. ועד האיגון של יוצאי שומסק נאלץ לדחות את ציון המאמר רע בשל ימי האבל של אחת מעסקניות האירגון והמסיבה תיערך בשבועות הקרובים.

הספר מכיל כ-500 עמוד, חומר מרוכז, תצלומים קבוצתיים ונוסטלגיים, המוסיפים לאורוירה. הספר מחולק למדורים שהבולט בהם

לאור. געדרים גם תצלומי אישים ויחידים, פרט לאלה של ניצולי השואה שהשתתפו בספר, וזה בשל הצורך בהצגת „הדמות המיוחדת“, כפי שהתגלמה מתוך שואת ישראל וכן בשל הצורך הקונקרטי להראותם חיים וקיימים לעיני השומסקאים — אחיהם למוצא, לסבל ולעבר, בבחינת והיו עיניך רואות...

ספר נקי-עריכה, רציני בתכנון ותואם את העניין וההיסטוריה של קהילות ווהלין החרבות וקדושיהן.

שמר העורך על כך שהעדים יעידו והשופטים ישפטו ואין עד משים עצמו שופט.

בספר הובלט חלקה של האשה בעצובה החברתית של קהילת שומסק שחרבה, בהוותה גורם להעשרת ערכיו של היחיד וכן חלקה במלחמת הקיום וההתקוממות בגיטו ואחריו. מבחינה אמנותית צויין הדבר בהטבעת דמותה של מדליקת הנרות בשערו האחורי של הספר.

לא הובלטו שמות העוסקים בהבאת הספר

ספר חדש של בן ווהלין

נ. ליבנה

תחנות-מעבר חשובות בתולדות התפתחות הרעיון המדיני שמשו ללא ספק התפוררות משטר העבדות והתמורות במחשבה המדינית בעטיה; החלטת הגורם הדתי בניהול ענייני המדינה; התפוררות המשטרים הפיאודליים והמהפכות למיניהן, וכן, בזמן האחרון, הולדת רעיונות המרכסיזם, הפאשיזם והנציונאליזם-ציאליזם בעולם. אולם לא רק אלו הטביעו את חותמם על התפתחות המחשבה המדינית. היו אלא מדינאים הוגידעות ופילוסופים, למאות ולאלפים, בכל הדורות, אשר לימדו את האנושות הליכי מחשבה זו, הכניסו לסודם ואף גיבשו בשבילה רעיונות עומדים לעד ואין טעם לעמוד, ולו על ה„אריזות“ שבהם כאן. גם מסיבה זו, שאין מקום, לצערנו, בילקוט זה, למאמר ביקורת מקיף אשר אין ספק שספר זה ראוי לו, אלא לסקירה קצרה בלבד.

הרעיון המדיני בא לעולם עם התפוררות החברה הקמאית והתהוות תרבויות-עליות, כלשון המחבר. ואכן, הוא מתחיל את הרצאת דבריו מאז, וכמובן על עמי המזרח, המזרח הרחוק ודרום אסיה, אשר הקדימו את כל יתר העמים בגיבוש חיים מסודרים, הקונפוציוניזם, הברהמניזם-בודהיזם, התיאוקרטיה במצרים, של השומרים, עמי כנען וכו' — יש להם בודאי „זכות ראשונים“ ודומה שגם ישראל אינה בין ה„מפגרים“ בהרבה בשטח הראשונות.

הרצאת הדברים על הוגידעות, זרמים, אסכולות ורעיונות מדיניים שונים, מהנה ומאלפת בבהירות סגנונה ובענייניות על אף (ואולי

יעקב בן-אמתי, מותיקי עורכי-הדין בארץ, אינו פנים חדשות בשדה המחקר של בעיות מדיניות. „תורת המדינה הכללית“ שלו, בשני כרכים, הופיע עוד ב־1935 (הוצ' „תקופה“). מאז בשל האיש כהוגה וחוקר תולדות הרעיונות המדיניים בעולם ואף כמושך בעט סופר וספרו החדש-). ראשון משלושה כרכים, שהם לאו דווקא כרוכים זה בזה (הכרך השני, תורת המשטרים, נמצא במכש הדפוס; כרך ג' — מוסדות בינלאומיים), הוא הרצאת-מחקר רצינית על צמיחת והתפתחות הרעיון המדיני בעולם מראשיתה ועד היום הזה.

המחשבה המדינית נולדה עוד בימים קדומים, בפרקי זמן ובחלקי תבל שונים והיא מברשרת חיי מדינה מסודרים וסוללת דרכם בעולם. כמחשבת אנוש, החשובה ביותר להתפתחות האנושות כולה וחלוקתה לעמים ומדינות, היא עברה גלגולים רבים ושונים עד הגיעה עד הלום. גלגולים עד לצורת משטרים מגובשים שהם כה ידועים לנו מימים עברו וכיום הזה. היו אלה, כידוע, גלגולים מלווים לא פעם נחלי אש ודם, שכן אין לך כמעט רעיון מדיני גדול, אשר ביצעו הלכה למעשה, עד היותו לשלטון, לא גרר אחריו שפיכות דמים. יהיו אלו דת, אידיאולוגיה, תורת שלטון או כל רעיון מדיני אחר.

(*) יעקב בן-אמתי: פרקים בתולדות הרעיון המדיני, הוצ' „מסדה“ 1967, 252 עמ', עם רשימות ביבליוגרפיה ומפתח שמות ומונחים.

רעיוני, ספר לימוד נוסף לתלמידי י"ב, וזה, כאמור, בגלל פשטות ובהירות בהרצאה ודיו-קיים למופת.

תמיהני רק, שבין יתר הרעיונות המדיניים ש"איכלסו" את עולמנו ועיצבוהו בזמן האחרון נעדר הפרק, המאלף לא רק בשבילנו, על רעיון שיבת-ציון והציונות ומחולליו. שיבת עם לאר-צו לאחר אלפיים שנות גלות והרג רב בו, הוא מאורע מדיני-היסטורי-עולמי כביר וראו-יים הרצל ונורדוי, ואחרים להיזכר יחד עם כל גדולי והוגי הרעיונות המדיניים במאות ה-19 וה-20. מן הראוי, אפוא, שבמהדורה הבאה של ספר זה ולא בשני הספרים הבאים, יבוא הדבר על תיקנו, שהרי בראש וראשונה נועד הספר למתלמד ולקורא הישראליים.

בגלל? הקיצור ההכרחי. שכן המחבר משווה לספרו אופי של ספר לימוד, לסטודנטים, תל-מידים ולעם, ככל האפשר ובהצלחה, גם אם לא התכוון לכך. ולמרות שאין זה הספר היחיד מסוג זה בעברית, כפי שרוצה ההוצאה לאור, או המחבר, אין ספק שהוא הטוב והמקיף ביותר בשטח זה אצלנו. שכן הוא מקיף את כל התקופות מימי-קדם ועד ימינו, ובבוא היום, כאשר הממונים על חינוך הדור הצעיר ביש-ראל יתעוררו לרפורמה, לאחר היסודיים, גם בבתי הספר התיכוניים, להכשיר ולקרוב יותר את בוגריהם לקראת לימודיהם האקדמיים, להעלאת הרמה והרחבת היריעה בתיכוניים (רפורמה המתבקשת מאליה לאחר זו שביסוד-דיים) — אין כספר הנ"ל במקצוע המדיני-

נדבנים

א. אבטיחי

א. קרן מילגות צ'קוור

ע"י איגוד יוצאי ווהלין

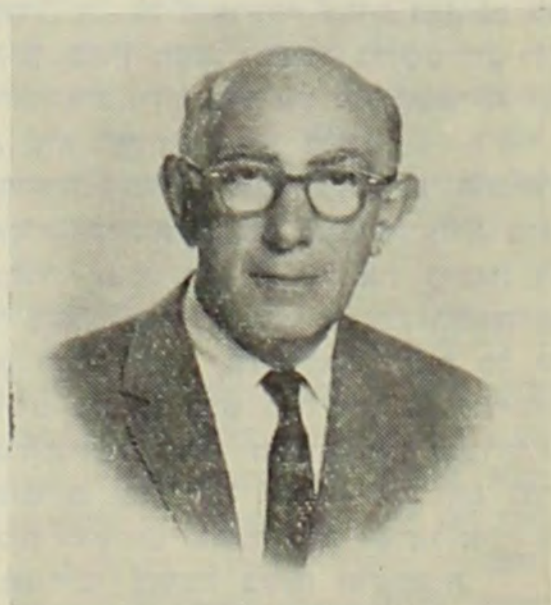
הוא בא אלינו מארצות הברית אחרי שעשה שם כארבעים שנה, השליך מאחרי גוו את הברק והנוחות ויחד עם רעיתו הנדיבה גב' טניה פתחו בישראל דף חיים חדש. יש בהליכה זאת מן החלוציות האידאולית וההגשמה הממשית שהן כה ידועות לנו במולדת ואנו מתברכים בהן.

יליד העיירה צ'ודנוב שבווהלין. בעל השכלה אקדמית ומעמד מכובד בחוגי האינטליגנציה היהודית באמריקה, השתתף במוסדות יהודיים ומפעלים לאומיים למען ישראל שם ורכש לעצ-מו מהר הוקרה והערצה כאן בישראל, ובמיוחד בין יוצאי ווהלין (כ-20 אלף נפש, בעבר, ביש-ראל) והוא "הנדיב הידוע" שביניהם בלב ונפש, בחומר וברוח. מורה דרך פשוטו כמשמעו. בעל תכונות סגוליות המלוות אותו בדרך חייו וב-פעולותיו הציבוריות כל השנים בנאמנות מפ-ליאה.

מר צ'קוור הוא איש העט והמחשבה ואיש המעשה. אידיאליסט ומתמיד. גמר אומר בל-בו — שוב לא ינוח ולא ישקוט עד שיבצעו בשלמות. כל השנים הוכיח את עצמו בנדי-

בסוף 1967 נתבשרנו על דבר יסוד קרן מילגות ע"י הגב' והא' צ'קוור.

זה 7 שנים מתגורר בישראל איש ווהלין צנוע ויקר-נפש, ליאו צ'קוור, נחבא אל הכלים, "נס-

תר, אדם בעל לב רגיש ומעשים ברוכים הראויים להערכה מיוחדת.

— הכריזו באחרונה על יסוד קרן מילגות לתלמידי מידים וסטודנטים לעידוד, לעזרה ולחינוך ברוח, בידע, באמנות ובשטחים קרובים אחרים. נאמנה כוונתם הטובה של הזוג הנדיב והתוסס לעשייה לטובת הזולת. הקמת קרן המילגות מעידה על דאגת הזוג לחינוך הדור הגדל ונכונותו לבוא לעזרתו. הקרן בת 50 אלף דולרים בתחילתה שתשמר לתמיד ופירותיה יחולקו לפי החלטות מייסדיה ואנשי האיגוד גם יחד.

מי שלא בא במחיצתו של מר צ'קוור ולא פעל אתו יחד — אינו מסוגל להעריך את אצילות רוחו וגישתו הלבבית לכל מפעל, אם הוא יקר לו, והכל ללא יהירות ובענווה רבה. אכן נתקיים בו „כל הבורח מן הכבוד — הכבוד רודף אחריו“.

בותו לבנין ארץ-ישראל ובשתפו את עצמו בכל מפעל ציוני בארה"ב בכוחו ובהונו. רעיתו טגיה מלווה אותו ומסייעת לו בכל מפעליו. הם לקחו חלק במוסדות ציבור, ייסדו קרן תרבות, ועם התישבם בארץ נטעו יער ע"י קק"ל לזכר אחיו המנוח של מר צ'קוור. הם גם שוחרי האוניברסיטה העברית, תרמו אמבולנסים למגן דוד אדום והם בין הדואגים לקליטת עולים ועוד.

נאמנים לדרכם נתנו הצ'קוורים את ידם להקמת „היכל ווהלין“, האנדרטה לקהילות ווהלין שנחרבו ולקדושיהן, בפעילותם ובתרומתם ביד רחבה. הם מייסדים ספריה בהיכל זה ומל"ו ויום את המפעל (מר צ'קוור נמנה עם ראשי האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין). כמותרת פעולותיהם של הצ'קוורים בישראל

ב. נחום זאב ויליאמס

מידי חכמים ולנצרכים וכן למוסדות תורניים היא בבחינת מעשים של יום יום ולתכלית זאת יסד קרן מיוחדת.

מעטים הם הנדבנים יודעי תורה ושומרי מצוות הממשיכים להגות בתורה ודואגים ללומדי תורה בדור התהפוכות שלנו. ההתקדמות במדע, בחכמה, בטכניקה, במדיניות ובשטחים אחרים בלעה את מרבית המוחות של גדולי עמנו. רוב האישים היהודים החשובים בעולם רועים בשדות זרים, ואף בינינו מועטים דמר יות ברי האורין ומוקירי רבנו, כנחום זאב ויליאמס.

איש פיקח ואיש דברים המתבל שיחתו בדברי חז"ל. הוא יודע לקשר בין לימודו ובין עסקיו ומקיים מצוות ישוב הארץ. מאז התישב בישראל נדבק לירושלים, ואם יצא לחו"ל — ממחר הוא לחזור ארצה ללימודו ולעסקיו הרבים והמסועפים. הוא גם חובב ואספן ספרים, חכמים הם מבאי ביתו, מרבה צדקה וגמילות חסדים ביד נדיבה ומתן בסתר. יושב מר ויליאמס בירושלים ויוצא ממנה לרגל עסקיו לימים ספורים בלבד.

נחום זאב ויליאמס נולד בח' שבט תרמ"ו — ינואר 1886 בעיירה האוקראינית קורנין וגדל

איש האסכולות ברוך מעשים טובים שזכה לכתר תורה, חכמה ונדיבות כאחת הוא נחום זאב ויליאמס. הוא למד בנעוריו וממשיך ללמוד ולהגות בתורה עד היום הזה ולא עשה תורה תו קרדום לחפור בו ולא גיצל חכמתו לפרסו מת, צנוע ועניו האיש. תלמיד חכם נחבא אל הכלים. ואשר לנדיבותו על כך יספרו הבריות

הרבה בשבחו, כי נתברך נחום זאב בלב יהודי חם ורחום, במידות תרומיות המשקפות את נדיבותו ודרך חייו של איש תורה ומעשה, אוהב ישראל ועם ישראל ללא גבול. דאגתו לתל-

יינות א"י בחנויות לונדון ודחף לחזק את היצוא של יין א"י (הדבר דחף אותו להקים את יקב אליעז בבנימינה אחרי שנים).

ויליאמס חלם לעלות ארצה עם משפחתו, אולם חותנתו התנגדה לכך. לפיכך בחר לנסוע לזמן מה עם משפחתו לגרמניה והתחיל שם בעסקים. בחושו הבריא הרגיש כבר אז ברור חות החדשים המנשבות במדינה וכי זעזועים קשים עומדים לעבור על הארץ והיהודים עלו לים להפגע מחילופי מטטר ותעמולה ארסית נגדם. והנה קרה דבר בלתי צפוי: בשעת קרי-אה בבית הכנסת במקלבורג ביום הכיפורים יצאו ויליאמס עם עורך הדין שלו מר פיליפסון לרחוב ומצאו כרטיסים פזורים בקרבת בית הכנסת. הרים ויליאמס אחד מהם ומצא בו כתוב: "יהודי לך לפלשתינה" ובהושיטו אותו לפיליפסון אמר: "האין זה מבשר רעות ליהודים?" והתחלטה לעלות לא"י גברה בלבו. לא עברו ימים רבים וויליאמס עזב את גרמניה והגיע ערב חג השבועות ללונדון. אחרי זה עלה לבדו בשנת 1933 ארצה בחפשו את אחיו משה בר שנמצא בארץ. למרבה הצער לא מצא את אחיו שהיגר יום לפני בואו של ויליאמס לארצות הברית. ויליאמס סייר בארץ, התעניין בעסקים וראה לפניו כר לפעולות. עסקיו התנהלו בלונדון והוא עשה חיל רב. מר פיליפסון וכן אחרים שלחו את כספם לוי-ליאמס בלונדון לפני שנאסר להוציא רכוש יהודי מגרמניה והודות לו הצילו את כספם. מאז 1944 הוא תושב הארץ וממשיך לנהל את עסקיו גם בישראל וגם בלונדון. חתניו ממונים על עסקיו המתנהלים בהצלחה.

כנדבן הגשים ויליאמס את נדרו והקים את הפלנטוריום באוניברסיטה העברית בירושלים, בנה ומחזיק בית-תינוקות ע"ש אשתו המנוחה פני ז"ל בו למעלה ממאה תינוקות בפיקוחן של נשי המזרחי, יסד קרן ויליאמס לתמיכה במוסדות תורניים ותלמידי חכמים ובאחרונה הקציב תרומה ניכרת להקמת "היכל ווהלין" ועוד. ירבו כמותו בישראל.

בעיירה צ'רשני הסמוכה לריז'ין בסביבת בר-דיטשוב. בגיל בר-מצוה נדד לשיבת ברדי-טשוב (שעמדה בקצ'ניבקה), שם חי למעלה מארבע שנים חיי בחור ישיבה ומילא את כריסו גמרא וספרי קודש (ספרי מדע וחכמה — אסורים היו על תלמידי הישיבה בימים ההם, אך ויליאמס החרף היה מוצא דרך לעיין בסתר גם בספרות חוץ וגם קיבל שעורים מסטודנטים בברדיטשוב). משהכיר את ספר "השמש" לסלונסקי מצא עניין רב באסטרור-נומיה ויחד עם סטודנטים אחדים היה מסתכל במהלך כוכבי השמים, ואז נדר בלבו להגיע להמצאת "מין מכונה" שתחקור היטב את הכוכבים ומהלכם. תשוקתו לאסטרונמיה לא עזבה אותו. בשיבה נחשב לאחד מבחירי התלמידים ובגיל 17 יצא ללונדון. הוא מצא חסות אצל הרב לייזרוביץ' ולמד אצלו מס' חולין. הרב לייזרוביץ' כיוון אותו ללמוד שחיטה. משבא בפעם הראשונה לבית-המטבחיים לביקור וראה את סדרי השחיטה וכיצד קושרים את השור לשחיטה, נתמלא צער, ועזב את הרעיון של לימוד שחיטה. מאז היה לצמחוני ובמשך חמש שנים שמר על אכילה צימחנית עד ליום כל-לותיו.

ויליאמס נשא לאשה את העלמה פניה (פרי-מאט) לבית קוצ'ניסקי המפורסם בלונדון. בשנת 1920 נולדו לזוג ארבע בנות (גיטל, פרי-דה, שרה-מרים (מיידי) ומנוחה-מיגדל (מור-ניקה). כשנולדה לו הבת הבכורה הלך לקנות יינות א"י לסעודת מצוה ולקבלת פני אורחים. חיפש יין כרמל בכל לונדון ולא מצא עד שהגיע לסוכן של יקבי ראשון לציון ומנהל הסוכנות מר גינזבורג אמר לו כי בלונדון קונים יהודים יין א"י לפסח בלבד. הצטער מר וי-ליאמס והסכים לקנות גלון שלם שהיה מיועד למילוי בקבוקים לפסח. הוא סיפר את הדבר ברבים מתוך קנאות לתוצרת הארץ ובהמלצתו מכרה הסוכנות בהשפעתו של ויליאמס כמאה גלונים יין תוך שבועות אחדים. כשבא אחרי זה לא"י הלך ליקב והעיר שאין משיגים

מכתב לחבר

יוסף רצפטור

יובל שנים בשדות אוקראינה ופולין לשעבר ומחכים לתיקון כלשהו.

הן תדע בדיוק כמוני שאם לא אנחנו, איש לא ידאג ולא יעשה את המלאכה הזאת.

וכמוני הן תדע שמחר יכול להיות מאוחר מדי.

וכמוני הן תדע שריבוא רבבות הקרבנות החפים מפשע אל-נכון חשבו, ברגעי חייהם האחרונים, לפני הישמדם, שהנה בניהם-בנו-תיהם-קרוביהם-ידידיהם המאשרים אי-שם ב-ארצות אחרות, אשר יד המרצחים לא הגיעתם, בוודאי לא ישכחו את העוול הגדול שנעשה להם והם ינציחו את זכרם לדורות הבאים.

וכפי שאני מכיר אותך הן לא שנית את דעתך על כיבוד אב ואם, גמילות חסדים ו-וויית המת.

אני כותב „גמילות חסדים“, אולם אשר אנחנו חייבים למשפחותינו שאבדו הוא לא רק גמילות-חסד, כי אם למעלה מזה. חוב קדוש.

ואולי טעיתי, אולי פשוט שכחת את הבטחתך מחודש ספטמבר אשתקד ואוי — סלח לי על שאני בא להזכירה לך במכתבי זה. הארוך.

חברך מילדות

פרים

התזכור עוד בתפילת שחרית את הפרק „אלו דברים שאין להם שיעור“?

כשש שנים למדנו את זה יחד בעל-פה, וכשבגרנו קצת, כאשר היינו חוזרים הביתה בערבי החורף האפלים עם הפנס הקטן ביד, היית אומר לפעמים, שמכל המידות הטובות הנזכרות בפרק ההוא מוצאות חן בעיניך ולעור לם לא תשכה את המידות של כיבוד אב ואם, גמילות חסדים, הכנסת אורחים ולויית המת. לביצוע המשימה והבטחת לעשות זאת עוד השבוע.

תמה אתה בוודאי מה פתאום אני בא להזכיר לך מאורעות מלפני 40-50 שנה?

אומר לך אפוא: כאשר פגשתיך לפני כמה חדשים בחתונה אצל בן-עיר ובין השאר שוחח-נו גם על „היכל ווהלין“, אשר החלו בבנייתו בישראל זה למעלה משנתיים ועומד עכשיו בשלב של גמר, מרטת ממש שערות ראשך, כי עד היום טרם שלחת את תרומתך אתה לביצוע המשימה והבטחת לעשות זאת עוד השבוע.

והנה כבר חלפו מאז חדשים מספר ותרומתך לטובת העניין טרם קיבלנו. תמיהני על כך. תמיהני מאוד.

הן תדע, בדיוק כמוני, כי שרידי העצמות של קדושינו האומללים מתגוללים זה חצי

צינקהל בע"מ

מאת כות

קליים ומטלטלים להשקאה והמטרה

1. צנורות השקיה מאלומיניום "1½ עד 14" ובאורך עד 18 מטר.
2. מסגרות, בנין מאלומיניום, חלונות, דלתות, מחיצות וחזיתות.
3. פרופילים מאלומיניום לתעשיה וארכיטקטורה.
4. פחי אלומיניום שטוחים וסרטים גוללים.
5. צנורות ברזל מגולבנים, מוברגים, ושחורים "1½ עד 2".

משרד טכני: תל-אביב, רחוב העליה 33, טלפון 824790, 822048.
המפעל וההנהלה: אזור התעשיה, החדש פתח-תקוה, טלפון 913355-4-3-2-1.

נעדרים

צ. ברגר

שמואל צימרמן

את חוק הלימודים בישיבה חזרו לבתייהם ושמור אל גמר בלבו לעלות לארץ במחשבה להמשיך בלימודים שם, כשבכיסו מכתב המלצה מאת ח. נ. ביאליק אל דוד ילין, מראשי החינוך בארץ בימים ההם.

היה זה בשנת 1912. משהגיע שמואל לאחיו, שתקע יתדו במושבה יבנאל שבגליל התחתון, הוקסם מיפיה של הארץ, מאקלימה, משמשה ומהחקלאים של יבנאל העובדים בזעת אפם להוציא לחם מן האדמה. גוף ההרים, של העמקים והשפלה קסמו לו, והוא התקשר ליבנאל ולעבודה בה, יחד עם אחיו הגדול חיים. הוא מצא את מקומו בחקלאות. עבודת האחים ציימרמן מתובלת היתה בדברי תורה וספרות כהמשך לבית אבא בליובצ'ובקה. בעבודתו במושבה ראה שמואל הגשמת חלום שיבת-ציון וקשר את גורלו במושבה לכל ימי חייו. כאן בנה את ביתו והתבלט בין המתישבים והעסקנים.

האחים חיים ושמואל העלו ארצה את אחיהם משה שהשתרש אף הוא בגליל. עבודת האדמה בארץ היתה עוד בימים ההם פרימיטיבית וקשה, וביחוד לבחור צעיר כשמואל שנכנס בה ישר מספסל הלימודים, לא היה זכר למי-כון, ניכר היה העדר נסיון והפלחה לא הצדיקה תמיד. אולם שמואל המלא מרץ ואהבה לעבודה ולארץ ידע להתגבר על קשיים וכשלונות ובמרוצת הזמן זכה ליכולים עד שגורנו דמתה לגורנם של אכרים מנוסים — ותיקים במושבה. עם כניסתה של מרים, רעייתו של שמואל לביתו ולעבודה במשק — הוכנסו ענפים נוספים והזוג ראה ברכה בעמלם.

בהודמנות פגישותי עם שמואל (בשנת 1935 ולאחריה) שמעתי מפיו על סבלותיו, חוויותיו והצלחותיו בארץ מאז עלה והתקשר למושבתו יבנאל. ידעתי ששמואל לא הסתפק בפיתוח משקו וביסוסו בלבד, הוא אהב את הגליל כולו ודאג לפיתוחו כל השנים. כאיש ציבור נבחר לכהן כיושב ראש המושבה וכנציג בהתאחדות האיכרים ופעל רבות לטובת הישוב בתחומים שונים. הוא עסק גם מטעם פיק"א בגליל, נמנה

שמואל צימרמן נולד בשנת 1892 בעיירה הקטנטונת ליובצ'ובקה בוהלין. אביו היה ראש ישיבה, תלמיד חכם, יושב אוהל על התורה ואמו חיה, אשת-חיל, נוסף לתפקידה כעקרת בית עסקה במוסדות חסד וצדקה והיתה משען לכל נצרך. אחיו הגדול — חיים, שהתחנך ב"חדר ציוני", החדיר לבית רוח התחיה ושמור אל ספג בקרבו את חלום ציון בנעוריו. צעירי העיירה ושל העיירות הסמוכות ברסטצ'קה ובור-

מיל (בב"ל, כפי שכינו את שלושתן יוסף וייץ) התאחדו באגודה ציונית בשם "עולי ציון", שחיים צימרמן עמד בראשה. תחילה עסקה האגודה בדיבור עברי, בהפצת השקל הציוני, באיסוף תרומות לקרן הקימת ובמלחמה עם מתנגדי הציונות ואחר-כך בהכנת לעליה לארץ ישראל להגשים את חלום שיבת ציון והחייאת הארץ כעובדי אדמה. ואכן, כמה מחברי האגודה עלו ועם הראשונים היה חיים צימרמן שעלה בשנת 1908.

אותו זמן ושמואל הצעיר שלמד בעיירתו גמר בלבו לרכוש ידע והשכלה ונסע (יחד עם אחי יהושע ברגר) לאודיסה ללמוד בישיבתו של הרב טשרנוביץ (רב צעיר). הם שמעו שיעורים בתנ"ך מפי ח. נ. ביאליק (שהיה אז מורה בישיבה) והצטיינו בלימודיהם. בגמרם

בשנות ילדותי בלובצ'ובקה ורבים הזכרונות מהימים הרחוקים ההם. בארץ נפגשנו כידידים וחברים טובים. ידעתי להעריך ולהעריך אותו כמורי ורבי, כאיש העליה השנייה, כעסקן מסור בין ראשי הישוב ונאמן לעברו הווהליני. כמוני כן אנשי האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין וכל יודעיו מתאבלים מרה על מותו של האיש הדגול, שנפטר ביום ה' — י"ט בכסלו תשכ"ח (21.12.1967) ונטמן במושבבתו.

עם הוועד הלאומי לארץ-ישראל והופיע כעסקן מבורך ובכל צעדיו עשה את שליחותו באמונה וזכה להערכה של כל הזרמים. לשמואל ומרים בת חיה ובן יואל, שנתקשר אף הוא לחקלאות ביבנאל, כרצון אביו, ומאז נתקף שמואל במיחושים — נכנס הבן בעול המשק בהדרכת האב המנוסה, כשהוא מושרש במושבבתו יבנאל. זכיתי להיות תלמידו של שמואל צימרמן

שואול ז'יטין – איש לוצק

ניסן פירר

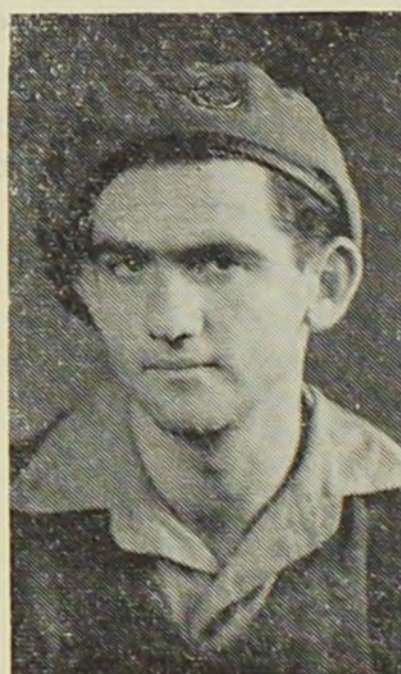
הוא עם משפחתו, אך לא זכה לכך כרבים אחרים.

שואול היה צעיר מוכשר ונושא אידיאליים בלבד. הוא שקד על לימודיו וגמר את הסכניון בהצטיינות בקבלו תואר אינז'ינר. הימים ימי המלחמה וצעירי ישראל בארץ נקראו להתגייס לצבא הבריטי וממנו לבריגדה היהודית, של תוכה נכנס בהכרה מלאה. הוא נלחם יחד עם בני הנוער הישראלי — חבריו לנשק בחזיתות שונות בשדות איטליה, בהולנד, צרפת ובלגיה למעלה משנתיים.

הרגשת יתמות ממשפחתו ליוותה את שואול בישבו בחיפה, אם כי קורטוב של סיפוק היה לו ממלחמתו נגד הנאצים, אך לא מצא נוחם מאבדן הוריו וקרוביו בין קרבנות השואה והיה שופך את מר לבו לפני חברים וידידים. במכתב בו מיום 4.1.1945 לכותב שורות אלו נאמר בין השאר:

„הנני מהלך מיותרם ואבל. הידיעות מחורבן לוצק וחסול האוכלוסיה היהודית שלה אינן נותנות מנוח לרוחי. ילד שניצל מגיא ההריגה בלוצק והגיע לחיפה מספר שבסוף 1941 סידרו הגרמנים גיטו ליהודי לוצק שהיה סגור ומסור גר. רבים מאלה שניסו לצאת מהגיטו להשיג מזונות — שלמו בחייהם. התנאים היו קשים עד כדי כך שלא ניתן לתארם. מאוגוסט 1942 היו מגיעים לתוך הגיטו נאצים במכוניות משא ומוציאים בהן יהודים, שלא חזרו יותר. כך נמשך עד סוף ספטמבר 1942. כ-22 אלף יהודים הושמדו בלוצק. את אבי הילד רצחו לעיניו, ומאחר שהוא עוד היה קטן ובלונדי — לא

יליד העיר לוצק, בנם של יוסף ושרה ז'יטין. יוסף ז'יטין היה מגדולי החסידים של אוליק, ראש בית החולים היהודי בלוצק ולקח חלק הוא נכדו של ר' חיים ישראל נאדלר בעל

טחנת הקמח בלוצק, ועסקן ידוע, שכיהן כיו"ר ברוב מוסדות הציבור היהודיים בעירו. הוא גורש ע"י השלטונות הסובייטיים ללובב ושם הושמד בשואה הנאצית — הוא ובתו לאה עם משפחתה, יתר בני משפחתו אבדו בגיטו לוצק. שואול (שקראו לו סוניק), שהיה בן הזקונים — נשאר יחיד מכל המשפחה הזאת, הוא נש-לח ע"י אביו בשנת 1939 ללמוד בטכניון בחיפה (היה זה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה). תקוות האב היתה שאחרי עליית הבן יעלה גם

ונרתם כמהנדס בתיכנון עבודות פיתוח וכי-
בוש ועבר לשרות ברכבות ישראל ולסוף נכנס
לשרות בבתי הזיקוק של נפט בחיפה. הוא
התכוון לבנות את ביתו, אולם הגורל התאכזר
והוא לא זכה לבוא אל המנוחה ולהקים בית
בישראל. התנפלויות ערבים פראים על ישובי
יהודים ומפעליהם בימי מלחמת השיחרור ול-
אחריהם גרמו לקרבנות בישוב. הם הביאו את
אסון הפיצוץ בבתי הזיקוק שבו נפגעו רבים
ו-39 עובדים יהודים נהרגו. בין קרבנות אלה
היה שאול ז'יטין, איש לוצק, ביום י"ז טבת
תש"ח (13.12.1947) ומקום קבורתו בבית העל-
מין בחיפה.

השגיתו בו הרוצחים. במכתב מאיש לוצק,
שנדד ברחבי רוסיה וחזר אחרי המלחמה ללוצק
נמסר, כי מצא בעיר 9 יהודים בלבד, מתוך
22.000 יהודים שהיו את קהילת לוצק, הוא
גם פרט את שמותיהם (הם גויסו לצבא הא-
דום). כזאת התמונה בערי הסביבה רובנה, קובל
ואח'. קשה להתרגל למחשבה שאכן קרה חור-
בן כזה וכי לא אראה יותר בחיים את הורי,
אחי ואחיותי שאבדו. ניסיתי לשקוע בעבודה
מועילה לבניין הארץ ופיתוחה ולחפש נוחם
כלשהו, אך זה עולה לי בקושי. כוח נסתר
דוחף אותי לנקום בעד בני עמי ומשפחתי.
לאחר ששאול שוחרר מהצבא חזר לחיפה

משה שמואלי

אליהו שדה - לבן

לוי ז"ל נמנה בזמנו עם תלמידיו ובארץ —
מחבריו הקרובים.

הוא למד רוקחות ולאחר שהקים לו קן מש-
פחה עבר לגור בעיירה ראפאלובקה ופתח שם
בית מרקחת. היה מבוסס מבחינה חמרית ותפס

הוא נמנה עם תמימי הדרך וצנועי ההליכות.
את ראשו לא נשא למרומים ואת צעדיו לא
הרחיב לגמא מרחקים. לתומו הלך ללא יומרות.
בפשטות ובנועם, כשאמונתו ויושרו משמשים
מצפן לדרכו.

הוא היה יליד זווהיל בפלך ז'יטומיר שב-
ווהלין. בן ונכד לרבנים גדולי-תורה ורמי-יחס,
מצד האב ומצד האם. סבו הרב ר' משה-שמואל
שדה-לבן, אב"ד בזווהיל והסביבה, מגדולי
הפוסקים היה בדורו וגדולי רבני רוסיה ופולין,
הריצו אליו מכתבים, שו"ת; אביו ר' גרשון-
יואל ישב אחריו על כסא הרבנות. אך אליהו,
הנכד-הבן — בן דורם של פורצי גדרות המסור-
רת היה ובצעירותו פנה להשכלה, לאחר שספג
משחר ילדותו תורה, מנהגי יהדות שרשית
ודרך-ארץ. אלו נשתמרו עמו בתומתם ובטהר-
תם כל ימיו.

ההשכלה שפנה אליה היתה כללית ועברית
מחודשת כאחת. בשנים ההן חזקה היתה בזוו-
היל רוח השפעתם של הסופרים מ. ז. פייאר-
ברג, ש. צ. זצר וד"ר י. י. וואהל, בני זווהיל
אף הם. בקרב הנוער המתעורר כמו חוגים נרח-
בים שעסקו בפעולה הציונית, בהתעמקות בתח-
יה העברית ובלימוד ספרותה ותרבותה. עם
פעילי חוגים אלה נמנה אליהו (יאה) שדה-
לבן. הוא עסק אז בהוראת הלשון העברית
וספרותה בכמה מחוגים אלה. מן הראוי לציין,
שהמחנך הדגול, החוקר והסופר ד"ר יעקב

ז"ל נמנה בזמנו עם תלמידיו ובארץ —
מחבריו הקרובים.
הוא למד רוקחות ולאחר שהקים לו קן מש-
פחה עבר לגור בעיירה ראפאלובקה ופתח שם
בית מרקחת. היה מבוסס מבחינה חמרית ותפס
ההשכלה שפנה אליה היתה כללית ועברית
מחודשת כאחת. בשנים ההן חזקה היתה בזוו-
היל רוח השפעתם של הסופרים מ. ז. פייאר-
ברג, ש. צ. זצר וד"ר י. י. וואהל, בני זווהיל
אף הם. בקרב הנוער המתעורר כמו חוגים נרח-
בים שעסקו בפעולה הציונית, בהתעמקות בתח-
יה העברית ובלימוד ספרותה ותרבותה. עם
פעילי חוגים אלה נמנה אליהו (יאה) שדה-
לבן. הוא עסק אז בהוראת הלשון העברית
וספרותה בכמה מחוגים אלה. מן הראוי לציין,
שהמחנך הדגול, החוקר והסופר ד"ר יעקב

יה לכבוד וסייעה בידי רעיתו שתיבדל"א שעמדה לימינו.

איש חביב היה ונעים שיחה ואור פניו וחיו כו הלבבי ומזגו הטוב משכו לביתו את כל קרוביו, ידידיו ומכריו. היה תמיד ער, דרוך וקשוב לכל המתרחש בארץ ובעולם וכה עד ימיו האחרונים — נפטר לפני שנה — על אף המחלות שתקפוהו וגרמו לו סבל גופני רב. זכרו לא ימוש מלב קרוביו וידידיו.

אביב—יפו. יושרו ומסירותו הנאמנה לתפקידו עמדו לו — והוא נתקבל כפקיד בועד הקהילה. עם העברת הקהילה לעיריה עבר לעבוד בעיר—יה יחד עם כל הפרסונל, היה שבע-רצון והגיע אל המנוחה ואף ויתר על הרעיון לפתוח בית-מרוקת.

אף את חובותיו לבני-ביתו מילא תמיד בא-מונה, גם בימי-משבר, והקפיד על חינוך בניו בבתי-ספר טובים. את ביתו ניהל בצורה הראו-

נועם זכאי

חנה פניגר-פלום

הציונית בעיירה.

חנה הצעירה — מורשת אבות בידה, האב עסקן ציבורי מכובד התובע מעצמו ומאחרים מסירות ואחריות, האם — הניה-בילה, עקרת בית העוסקת בפעולות צדקה ובמוסדות חסד, האחים והאחיות נתונים לתנועה הלאומית על כל מפעליה.

בשנת 1920 מתארגן החלוץ בעיירה ומת-חילה העלייה לארץ-ישראל. חלוצי העליה השלישית עולים ויודעים שהשאירו אחריהם שתי שכבות מבטיחות את ההמשך — השכבה המבוגרת ומשפחת פלום בתוכה, והשכבה הצעירה הכוללת את האחיות שרה וחנה פלום. ואם גם לא התאכזבו. אחרי החלוצים הראשונים עולים שרה וצבי ברגר וחנה מצטרפת אליהם כ"תיירת", שכן חוקי העליה של המנדט מגבילים והכרח לחפש דרך עקיפה. ואכן נטרדה חנה בארץ כשנדרשה ע"י השלטונות לעזבה, אך לא עולה כחנה תכנע, ואכן עלה בידה להשתקע במולדת, ולאשרה אין גבול.

תנאי ההאחזות בארץ אינם מהקלים. חנה נפגשה עם המציאות אך אינה בוררת בעבודה. עובדת כזבנית וכמזכירה בבנק הפועלים, באגודת שוחרי האוניברסיטה, ב"אורט" ובגמנסיה הרצליה בתל-אביב. היא מחפשת פורקן ומקדישה מזמנה, אחרי עבודתה, כמתנדבת לפעולות ציבוריות, מתגייסת להנחלת הלשון לעולים חדשים, מתמסרת לפעולות ויצ"ו ומצטרפת לתכנית הקמת "היכל ווהלין" לזכר קדושי ווהלין. היא תרמה את ספריית בעלה הראשון המנוח ליכטנשטיין בת 2200 ספרים לספריית הסטודנטים בירושלים.

מחוננת ומבטיחה, גדלה חנה הקטנה בבית הוריה. הוד וחן של בת ישראל היו נסוכים על פניה העדינים, וכמראה המרשים כן תכונותיה וסגולותיה הנפשיות והליכותיה באצילות ובנועם מנעוריה עד יומה האחרון.

הבית בה קיבלה חנה את חינוכה הראשון — בית הוריה שלמה פלום בהורחוב היה בית ציוני מובהק. טובי המורים העבריים מלמדים

את הילדים עברית, ומשהוקם בית-הספר העברי "תרבות" בעיירה — ילדי בית פלום היו הראשונים שנכנסו ללמוד בו.

חנה מתבלטת בבית הספר, היא נתנה את הטון בכיתתה ומצטיינת בלימודיה. היא גוררת על עצמה את הדיבור העברי וחברותיה מושפעות ממנה ומחקות אותה. עד מהרה נעשה תה כיתתה חבורה מלוכדת המשתתפת בפעולה

כשפרצה מלחמת ששת הימים, יצאה נפשה של חנה להגיע לישראל לשאת בסבל ולהרשיט עזרה ובמכתבה האחרון של אותם הימים כתבה: „הייתי נותנת את כל היקר לי, לו יכולתי להיות עתה אתכם יחד בארץ“, אך נמנע ממנה הדבר. ביום גדוש מאורעות, כאשר הלב ביקש לחגוג את נצחוננו על משנאינו ירדה קדרות של אבל על משפחתנו; חנה הזוהרת — איננה עוד. הלכה לעולמה ביום י"ח בתמוז תשכ"ז — 26 ביולי 1967. תנצב"ה.

לפני שנתיים ביום ל"ג בעומר נכנסה חנה בקשר נשואין עם יעקב פניגר ופתחה דף חדש בחייה. נדמה היה לחברים ולמשפחה שהיא הגיעה אל המנוחה לשמחת כולם. והנה יצאה חנה עם בן זוגה לגור בבגדית, אבל לבה נשאר בישראל. במכתביה הביעה געגועים עזים לישׁ ראל והיתה חוזרת וכותבת: „לו יכולתי להיות בארץ ואתכם“, כי היתה קשורה בכל נימי נפשה למשפחה ולארץ וידה לא זזה מיד אחותה הבכורה שרה, השרידים היחידים למשפחה הענפה פלום.

צבי הירשפלד

באה המהפכה ברוסיה — נשבו רוחות חדשות בישובי היהודים. הנוער נמשך לתנועות ששלטו ברחוב היהודי. בבית הירשפלד היבהבה רוח ציונית ורעיון התחיה כבש את לב הבנים והבנות. הפרעות ביהודי אוקראינה ומאורעות הדמים שלא פסחו גם על באראשי שימשו דחף נוסף להגירה מהעיירה וחיזקו את הכמיהה של רבים לעליה לארץ-ישראל. השלטון הסובייטי בעיירה רדף את הציונות וסגר על הגבולות, אולם צבי האידיאליסט ראה את הנולד ותוך הרגשת שליחות לאומית ומשפחתית גמר בלבו לעלות ארצה במגמה למשוך אחריו את כל בני המשפחה מגיא ההריגה.

בשנת 1922 נפרד צבי מהוריו ומעיירתו ותוך סכנת נפשות עבר את הגבול הרוסי-פולני, הגיע לרובנה שם מצא את דרכו ל„החלוץ“ ועבר שנת הכשרה בפועל וזכה לעלות בשנת 1923 לארץ-ישראל. עבד ביבוש ביצות בסביבת חדרה ובפרדסים. לעתים קדח וסבל, אך השלים בהכרה עם המצב. של תנאי הקליטה בימים ההם בארץ. צבי המלא מרץ וכוחות, בשאפו לבנות את חייו בחקלאות — נכנס לעבוד אצל איכר בבנימינה. במרוצת הזמן הצטרף ל„הגנה“ ול„אירגון אינטנסיבי חדרה להתיישבות“, שהתנהל בעמק חפר והקים את כפר חגלה.

החלה תקופה חדשה בחייו של צבי. הוא ואשתו חוה בנו את משקם בכפר חגלה ובשמחה הגשימו את חלומם החלוצי, על אף התנאים הקשים ששררו אז. הם שמרו על הקשר עם

נחום הירשפלד

צבי הירשפלד, בן העיירה באראשי, ליד קורוסטין שבווהלין — נולד בשנת 1904 לאביו דוד ולאמו מינדל, והיה אחד מבין 11 ילדיהם שגדלו בביתם בעיירתם הקטנה וספגו חינוך מסורתי. הנערים למדו בחדרים ומשגדלו נשלחו

לישיבת זוהיל והורושקי הקרובה. צבי היה מהמצטיינים בלימוד תורה ובחזרו לחגים לבית הוריו היה ר' דוד מוביל אותו עם יתר הבנים הבאים מהישיבה אל הרב המקומי הרב קלמנוביץ' לבחינה בתלמוד.

משפרצה מלחמת העולם הראשונה ואחריה

בעמלו, לקח חלק בחיי הציבור של כפרו ושל הישוב, ובמשך שנים היה חבר מועצת הכפר. השיא את בתו המורה וזכה לשתי נכדות. מחלה קיפדה פתיל חייו ללא עת בשנת ה'62 לחייו.

משפחתם ברוסיה והצליחו להעלות אליהם את אחד האחים שהסתדר אף הוא בכפרם וחלמו על עליית יתר בני המשפחה, אולם הם לא זכו לכך. משקו של צבי התפתח והוא ראה ברכה

יעקב רייכמן

צ. זגורודר

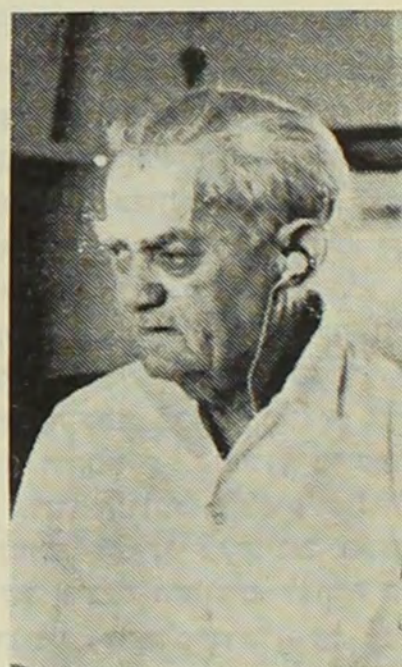
ובמסירות. אהב בעיקר את ענף הפלחה, גן הירק וטיפול בבהמות עבודה. ונחשב על הח' רוצים שבמשק ונאמני התנועה הקיבוצית.

בביקורי בשנות העשרים בבית רייכמן בקרמניץ, בו נשבה רוח ציונית, מצאתי את שני אחיו (שבתיל ונחום) של יעקב ושיגי אחריותו סימה וגיסל, האחת גננת עברית, בבית דיברו עברית והרבו לחלום על העליה.

בשנת 1928 נסעו יעקב ואשתו בלהה לבקר את המשפחה בקרמניץ ובחזרם תיכננו את עליית בני המשפחה, אולם השואה הקדימתם. ורב היה צערו של יעקב שלא הצליח להעלותם ארצה.

בשנים האחרונות הורע מצב בריאותו של יעקב, אולם הוא לא עזב את העבודה. ב'4 ביוני 1967 (ערב מלחמת ששת הימים) מת בנו גיורא, שהשתתף במלחמת השחרור וב' מבצע קדש כמפקד בפלמ"ח, אסונו זה חרץ את גורלו, הוא התהלך מדוכא, עטוף אבל, ובשובו מהעבודה — היה נכנס לבית הכנסת שבקיבוץ לאמור "קדיש" אחרי בנו.

לא ארכו הימים ובי"ג בתשרי תשכ"ח הלך יעקב לעולמו.

הוריו ומשבגר הצטרף להחלוץ. בגיל 25 עלה יחד עם קבוצת חלוצים שנכנסה לפלוגת ראש העין וממנה עבר לקיבוץ תל-יוסף, שם שקע בעבודות המשק ונשא בעול העבודה בלהט

ישראל פפר

אלף אלף

והתחנך ובילה שנות נעוריו. למד אגרונומיה בצרפת ועלה לארץ-ישראל מוכתר כאינז'ינר-גיראגרונום. הוא נטע פרדס בכפר-סבא והעלה לשם את הוריו.

ישראל פפר הוכיח את עצמו כאיש ציבור ועסקן פעיל במוסדות הפרדסנים ואף ייצג אותם ונבחר למועצה המקומית של המושבה כפר-סבא. עם הקמת המדינה שירת כפקיד

בנו של ר' אייזיק פפר ז"ל, מנכבדי דובנא ומחובבי ציון שפעל יחד עם העסקן הציוני הנודע זלמן אשכנזי עוד בשנות התשעים למאה שחלפה. הכמיהה לציון עברה, כנראה, מהאב לבן ישראל, שהיה צעיר תוסס ונושא אידיאלים.

ישראל היה פעיל אחרי המהפכה ברוסיה בתנועת צעירי ציון בדובנא העיר, שם גדל

ווהלין". היו לו הצעות ותכניות מקוריות משלו שהיו עלולות להיות מועילות ורצויות, אך בינתיים חלה ולא הספיק להגשימן. ביום ה' — כ"ח אדר תשכ"ח (28.3.1968) נפטר בפתאום, בהשאירו אחריו בן יחיד — חיים, וכלה — טובה, ושלושה נכדים.

בכיר במשרד הבטחון ומילא תפקידים באחריות ובמסירות, אך עם זאת נחלשה פעולתו הציבורית והוא עבר לגור בתל-אביב. פפר הוזמן למועצת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין וגילה התעניינות בתכניות ההגנה של יהודי ווהלין ע"י הקמת "היכל עליה בכל הדרכים

עליה בכל הדרכים

מ. סלוצקר

ארבעה חלוצים צלחו את הדנייסטר

נדרשתי לחתום התחייבות של ערבות שלא יעלם ויתצב לפי דרישת המשטרה עד לבירור המצב. ליתר שלושת החלוצים נתן רשות להתהלך בחצר המשטרה. מרוצים מהצלחתנו הראשונה דאגנו שנשי העיירה יספקו אוכל לשלושה ואילו "גבריאלי", בחור רוז, ממוצע, חיוור ובעל זקנקן שחור, צעיר אינטליגנטי נעים, ישב בבי"ת על שולחני. הוא סיפר לי שהוא וקבוצתו הנם מחלוצי רוסיה במחתרת. עד היום הזה אני זוכר את הרטט שעברני כאשר "גבריאלי" חיטט בפינות סתר בבגדיו והוציא מהן פיסת בד ועליה חותמת של "החלוץ ברוסיה".

כיו"ר ארגון הציונים באוטיק שיגרתי שליח מיוחד למרכז הציוני בקייסנוב והודעתי על מאסרם של ארבעת החלוצים. למחרת הגיע אלי עוה"ד הניכס (כיום בישראל) על מנת לטפל בשיחרורם. אולם בינתיים הורע המצב. דבר מעצרים נודע לשלטונות הצבאיים של אזור הגבול ובהתערבותם קיבלה משטרת אוטיק פקודה מאת שלטונות הבטחון בקייסנוב להעביר את העצורים אליהם ולהעמידם למשפט צבאי. מאחר שלארבעה לא היו כל תעודות אי-שיות יעץ העו"ד הניכס לדאוג מיד לצילומים ולהמציא את הצילומים למרכז הציוני בקייסנוב לשם הוצאת תעודות, שבלעדן אין כל סיכוי להגר מרומניה. התחלנו לדאוג לענין זה שלא היה קל כלל.

היום שקבענו לצלם את הארבעה היה יום הבחירות לפרלמנט הרומני. בעיירה כאוטיק, השוכנת על הגבול הרוסי ממש — היה זה יום התרגשות ומתח לשלטונות. עיני הז'נדרמים היו פקוחות על כל איש וכל התקהלות נראתה חשודה בעיניהם. באוטיק היה צלם אחד ושמו

ביום קיץ אחד ב-1924 צלחו ארבעה חלוצים את הדנייסטר מהצד האוקראיני והגיעו לכפר גיפורטובו, שליד העיירה סוקורני הסמוכה לאוטיק. הם נתפסו ע"י הז'נדרמריה הרומנית שאסרה אותם ומשמר צבאי העבירם לאוטיק כדי להחזירם לעבר הגבול. על מאסרם נודע חיש מהר לתושבי סוקורני וזאב איגרת, שכיהן אז כמנהל בית-הספר בעיירה, ליווה את ארבעת האסירים לאוטיק, שם הוא פנה אלי (כרב "מטעם" וכרוקח במקום, וכמי שהשפעה לו על השלטונות) לטכס עצה היאך לשחרר אותם. אשתי, תמה ז"ל, שהיתה מילדת מוסמכת וטיפלה ביולדות של אנשי השררה, היו לה מגעים ידידותיים עם אנשי השלטון. התחלנו לטכס עצה ולתכנן את שיחרור ארבעת החלוצים. בינתיים נודע לנו כי הם הושלכו למרתף חשוך של בנין המשטרה ושוטרים מפליאים בהם מכות, כדרכם בימים ההם.

הארבעה הובאו למאסר בשעות הערב ובו בלילה סרה אשתי לביתו של ראש המשטרה. הלה קיבל אותה יפה והבטיח לה שיורה לא להכות את האסירים ואף להקל עליהם את מאסרם מיד למחרת היום. הוספנו לשקול את המצב ולמחרת ניגשתי יחד עם אשתי למשרדו של ראש המשטרה ובקשנו להוציא את האסירים מהמרתף, והוא נענה לנו והעבירם לחדר מאוורר באותו בנין, גם נתן לנו לשוחח אתם. שמענו מפי ראש הקבוצה, "גבריאלי", ששמו האמיתי היה מרדכי שנקר מברדיטשוב, מקצת מקורותיהם והמטרה שלפני החלוצים (שהייתה מובנת וידועה לנו במילא). חזרתי לראש המשטרה ולבקשתי הסכים לתת רשות ל"גבריאלי" להתאכסן בביתי זמנית על אחריותי.

הענין היה רציני, אולם היו מי שדאגו והם שוחררו. כעבור חודש, בערך, קיבלתי מברק מגבריאל ומיתר 3 חבריו (האחד בריק, כעת איכר ברעננה, השני גרינברג, שכיהן כפקיד בעירית תל-אביב והשלישי — ששמו נעלם מזכרוני) מעל סיפון אניה שעגנה בנמל גאלאץ לפני הפלגתה לחופי ארץ-ישראל, בו ברכו אותי ויתר העסקנים ומסרו על עלייתם למחוז חפצם. זכר ארבעת החלוצים הנועזים מיוצאי ווהלין נשאר חקוק בזכרוני.

כעבור עשר שנים באתי על שכרי ותגמולי בידי מרדכי שנקר שתקע יתד בארץ ושמו יצא לברכה. כשעמדתי לעלות ארצה וכל מאמצי לקבל סרטיפיקט לעליה עלו בתוהו, נזכרתי שההלוח "גבריאל" סיפר כי לדודו בארץ בית-חרושת "לודוזה" והשגתי ע"י ידיד שביקר בארץ את הכתובת של בית-חרושת זה. כתבתי למרדכי שנקר עפ"י המען של "לודוזה", וראה נס — מרדכי נענה לי מיד בכל לבו וקיבל על עצמו את הדאגה לעליתי. אותו זמן נפתחה מצבעה ב"לודוזה" ונדרשתי ע"י בית-החרושת כרוקח-כימאי למחלקה זאת ושלטונות המנדט אישרו למעני לפי בקשת "לודוזה" סרטיפיקט בצורת "דרישה".

כך עליתי וניתנה לי הזכות להפגש עם "גב-ריאל" הוא מרדכי שנקר, במולדת.

פפאלוצקי, בן להורים יהודים אמידים. פניתי לאבי הצלם והסברתי לו את הענין ודחיפותו, כפיקוח נפש להצלת ארבעה צעירים יהודים. היסס האב בפחדו שבנו יצא ביום כזה לרחוב מצוייד באביזרי צילום. הוספתי לבקשו וקיבלתי עלי ועל צוארי כל אחריות בעד איזהשהו מקרה.

וזאת לדעת כי בימים ההם צורת המצלמה היתה תיבה עם 3 רגליים והעברת מכשיר כזה מבית הצלם עד למשטרה היתה מסוכנת. היתה סכנה ששוטר ישגיח באביזרים אלה ויאסור את בעליהם. ערכנו איפוא התיעצות דחופה והחלטנו לשכור אצל עגלון עגלה עם סככה. ישבו בתוכה עם התיבה והרגלים הארוכות שלה והגענו בשלום לבנין המשטרה.

נכנסתי פנימה ופניתי בקול לראש המשטרה בהצעה לצלם את ארבעת האסירים ולשלוח את הצילומים לתחנות המשטרה שבגבול, שמא גנבים הם ומחפשים אותם במקומות אחרים. ראש המשטרה שנדברתי אתו קודם לכן על כך השיב: "נכון, אתה צודק, יש להזמין את הצלם פפאלוצקי". קיבלתי על עצמי את השליחות והצילום נעשה בחצר המשטרה בגלוי.

למחרת היום הועברו הארבעה לקישינב כש-השלטון הצבאי לוחץ להעמידם לדין צבאי.

בארגונים:

ארגון יוצאי ז'יטומיר

פעולות האירגון נמשכות. במסגרת הנצחת קהילות ישראל ע"י בתי-הספר הונצחה קהילת ז'יטומיר יחד עם קהילת ליובאב וסביבתן ע"י בית-הספר הממלכתי ע"ש שלום עליכם בלוד. מנהל בית-הספר מר י. שרייבשטיין, איש ליובאב, מקדיש תשומת-לב מרובה למפעל הנצחה זה.

ב-23.4.1968, התקיים בביה"ס הסרת הלוט מעל לוח השיש, ונערכה אזכרה לקהילות ז'טומיר, ליובאב והסביבה, שהוכחדו ע"י הצורר הנאצי.

השתתפו תלמידי כיתות הגבוהות של ביה"ס, ההורים, המורים, ב"כ שרידי ז'טומיר וליובאב, ב"כ "יד ושם" וב"כ משרד החינוך.

ילדי הכיתות הגבוהות ומקהלת ביה"ס, השתתפו במסכת שחבורה לזכר השואה.

דברים לזכר הקהילות שהונצחו נאמרו ע"י מנהל ביה"ס י. שרייבשטיין, י. טבצניק, א. גל ומר אלוני, ב"כ "יד ושם".

ארגון יוצאי שפטובקה

יוצאי שפטובקה בישראל התקשרו עם האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין להנצחת קהילתם באולם ההתייחדות של "היכל ווהלין".

האירגון שלא פעל בשנים האחרונות עומד לחדש פעילותו.

המען: תל-אביב, רח' שץ מס' 19 ע"י י. קנטור.

ארגון יוצאי קופיל

הארגון מקיף 30 איש יוצאי העיירה שב־ישראל ועורך מדי שנה אסיפת אזכרה לקדושי העיירה ביום הזכרון. באחרונה התקשר האירגון עם האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין להנצחת קהילה באולם ההתאחדות שבהיכל ומאסף ידיעות ל„דפי הנצחה“.

ארגון יוצאי אוסטילה

הארגון קיבל ידיעות מיוצאי אוסטילה באר-

מפעולות האיגוד

ריאירגון

עם מותו של אריה אבטיחי ז"ל חל ריאירגון של הנהלת האיגוד העומי של יוצאי ווהלין, וזה בכדי לסתום, עד כמה שהיד משגת, את החלל שנוצר... לנשיאות האיגוד נבחרו הח"ח: צ. ברגר — יו"ר; משה בורקו — סגן יו"ר; זאב הפטר — גזבר; חיים פינקל — מזכיר ועו"ד זלמן רוזובסקי, יוסף טבצ'ניק וחיים חזנוולד — חברים. לנשיאות המועצה נבחרו הח"ח שמואל פיסיוק, ליאו צ'קוור והשופט פ. אבישר. בועדת הבניה — הח"ח ז. הפטר — יו"ר; יונתן שליון — סגן יו"ר וחברים — מ. בורקו,

צות הברית על שביעת־רצונם שעיירתם תונצח ב„היכל ווהלין“ והבטיחו את תמיכתם במפעל. חודשו פעולות ההסברה של בית־הספר „היור־בל“ בתל־אביב, שהנציח את קהילת אוסטילה ובימים הקרובים יופיע קובץ חיבורי התלמי־דים על נושאי העיירה.

המען: ארגון יוצאי אוסטילה, תל־אביב, רח' אבן גבירול 162 ע"י צ. פליישר.

י. סרליך ואילה מנדל. בועדת הבקורת הח"ח רזי וזנדווייס. ההנהלה הכללית מורכבת מ־15 חברים.

הנצחת שמו של אריה אבטיחי ז"ל הוחלט להנציח את שמו של אריה אבטיחי ז"ל על אחד האולמות ב„היכל ווהלין“. סכומים ראשונים למטרה זו תרמו בישיבה הח"ח ל. צ'קוור ועו"ד ז. רוזובסקי.

זכות החתימה לקרן מילגות צ'קוור זכות החתימה לקרן מילגות צ'קוור כנאמן, במקום אריה אבטיחי ז"ל, הוענקה לעו"ד זלמן רוזובסקי.

מסיבת אורחים יוצאי ווהלין מחו"ל

היו מהאורחים (מר מ. גרינס) שתבעו לשתף את בני ווהלין גם בשמחות ב„היכל ווהלין“ ולא רק בימי אבל... כן בא לידי ביטוי בדבר האורחים הרצון להיות מאוגדים יחדיו „ממש“, של הנהלת האיגוד בישראל יהא פיקוח מקיף על מעשים ומחדלים של האיגודים בחו"ל. היו שבקשו לשלוח שליחים לחו"ל לשם עידוד ולעורר הלבבות וגב' אונגר אף ספרה על מושבה שלמה של בני ווהלין בארגנטינה, בה ביקרה לא מזמן. מכאן שעל בני ווהלין להיות מאוחדים בכל אתר ואתר. כי הם מסוגלים לכך.

בדברי התשובה של החברים הישראלים בא לידי ביטוי הצורך שכל אחד מהאורחים ישמש „מעורר“ בעירו ובארצו וממילא נחסוך בשליחים ובכסף (ח. חזנוולד); על היעוד הרב שממלא

מסיבת האורחים מחו"ל שעמדה להתקיים ביום 30 באפריל ש. ז. ונדחתה לרגל אבל אבטיחי ז"ל נתקיימה ב־12 במאי בבית „בני ברית“ בתל־אביב ליד שולחנות ערוכים בהשתתפות חברי הנהלת האיגוד, חברים אחרים ונשותיהם וכן הרבה אורחים מארה"ב, ארצות דרום אמריקה, קנדה ועוד. ניהל את המסיבה מר משה בורקו, סגן יו"ר האיגוד.

בשיחה הערה שהתפתחה על מטרות האיגוד ותפקידיו בשעה זו ועל החובות והזכויות שהוא מטיל על כל בן ובת ווהלין, השתתפו בין היתר הח"ח מ. בורקו, י. טבצ'ניק, ל. צ'קוור, ח. חזנוולד, ח. פינקל והאורחים י. הוניג, מ. שינטופ, א. הלפרין וגב' פ. אונגר מארה"ב, מ. גרינס מאר־גנטינה ואחרים.

לנו עוד 120 אלף דולר עד ל"בצחון" ו"מאה ועשרים אלף ביני ובין כל הווהלינאים בעולם, מהו?"

מרב דברים והתרגשות שכחו משום מה לנעול את המסיבה בשירת "התקה" כפי שהיה נהוג במסיבות דומות עד כה והקהל התפור, כשהוא ממשיך בויכוח בפרוודורי הבית וברחוב... חיותה

ויכול למלא "ילקוט ווהלין" באיחוד יוצאי ווהלין בעולם כולו למשפחה אחת והן מבחינת התוכן (ל. צ'קוור); הח' בורקו פירט את מקור ההכנסות (וההוצאות) לבניית ה"היכל" והדגים צורות של חסכון, אופן ההנצחה וכו'. הח' פינקל סיפר על פעולות ההנצחה של קהילות ווהלין על ידי תלמידי בתי-ספר. הח' טבצ'ניק קרא לא להשאר באמצע הדרך, "לכבוש את ההר". בסה"כ חסר

א. מ. פרל

אלבום אישים

פדיות, בלכסיקונים, בספרו של י. גוטקוביץ' "לכל ימות השנה" ועוד, מצאתי עד כה למעלה משישים איש.

רשמתי ע"א כל איש בעברית וביידיש רק פרטים מעטים, כגון: תאריך הלידה והפטירה ומקומם, מעשיהם ויצירותיהם החשובות ביותר, שמרביתן הופיעו בצורת ספרים.

לא מן הנמנע שמספר סופרים ואמנים שנולדו בוהלין או שפעלו בתוכה נעדרו מן האלבוים. חסרות גם תמונות לכמה מהם.

ועדת התרבות של "היכל ווהלין" מסייעת לי בעבודה זו. היא שולחת שאלונים לכל האירגונים של יוצאי ווהלין, כדי שימלאו את רשימת הסופרים, העורכים של העתונים, המלומדים והציירים שבעריהם, כדי להכניס גם אותם לאלבום.

הנני פונה לכל יוצאי ווהלין ומבקשת לראות בעבודה המצומצמת שלי רק חלק מהעבודה אשר יכולים גם הם להמשיכה, כגון להכין אלבומים של אלה שעסקו בצרכי ציבור באמונה, על אנשי תרבות: מורים, חזנים ומוסיקאים, של נשים שעסקו בסעד היתומים ועוד.

ווהלין — מולדתם של רוח ועמל-פרי בסבל ועינוי — אך הנך מקור של ביאליק, גולדפדן, פרילוצקי צבי, ריב"ל, מרקיש ולוצקי-צוקר.

בשוות אלו נפתח האלבום של סופרים, ציירים ומלומדים, שנולדו בוהלין, והשאירו עקבות מוכרים בספרות ובאמנות היהודית, בעברית וביידיש.

כולם כבר שוכני-עפר.

בשטחה של ווהלין חיו ויצרו במשך מאות שנים והאירו ברוחם וביצירותיהם הגדולות ליהודים בכל העולם. חלק מהם הובא למנוחתם בכל תפוצות העולם ובחלקם הושמדו על ידי הצורר, לא הובאו לקבר ישראל ומצבות לזכרם לו הוקמו.

כדי להקים יד ושם לבני עמנו המפוארים האלה נבנה "היכל ווהלין" בישראל. כבר מוקם בניינו, אבל נשאר לנו למלא אותו בתוכן. מתוך רצון להרים גם אני את תרומתי למפעל חשוב זה לקראת פתיחת ההיכל, אני מכינה את האלבום הנ"ל. לאחר חיפושי באנציקלור-

חברת חייצ'וק בע"מ

בונה בניני מגורים, שיכונים

ומוציאה לפועל מפעלי בנייה שונים

בקרו בתערוכת "דירה לדוגמה" רמת-גן, רחוב מודיעין פינת רחוב הרואה

המשרד: חברה קבלנית לבנין בע"מ רחוב נורדואי 5, רמת-גן, טלפון 722143

יחד עם כל יוצאי ווהלין בישראל ובתפוצות אנו מתאבלים על פטירתו
של העסקן הדגול והמסור

אריה אבטיחי ז"ל

האיש שכינסנו תחת קורת גג אחד ונתן לנו יעוד

ארגונים יוצאי:

לובאר	אוברוץ
לובומיל	אולבסק
לודביפול	אוסובא
לודמיר	אוסטילא
לוקץ	אוליק
לנוביץ	אוסטראה
מזיריץ'	אוסטרופול
מיזוך	אלכסנדריה
מלינוב ומורביץ	אמילצ'ין
מלניצה	באזאר
מציוב	בורימלי
סארני	בילוורקה
סודילקוב	ברזנה
סטפן	ברדיצ'וב
סטרו קונסטנטינוב	ברסטצ'קה
סלבוטה	גריצב
פולונה	דובנא
פיצ'איוב	דומברוביצה
פוריצק	דמידובקה
צ'ודנוב	דראז'נה
צ'רטוריסק	דרושקופול
קובל	הולובי
קוזין	הורוכוב
קולקי	הושצי
קוניב	וולוציסק
קוסטופול	ויסוצק
קופל	וישניביץ
קוריץ	ורבה
קליבן	ורקוביץ ואוזירן
קלוסובה	זדולבונוב
קמין-קשירסק	זוהיל
רדזיבילוב	זיטומיר
רובנה	זסלב
רוזישצה	חודאקני
רוקיטנה	טורצ'ין
רטנה	טרוביץ' ואוסטרוזץ
רפלוברקה	טריסק
שומסק	טרוכנברוד
שפטובקה	ימפול
	ולדימירץ

על חברנו הדגול מיסד ארגוננו

אריה אבטיחי ז"ל

כי איננו

מתאבלים מרה חברי ההנהלה והמועצה של האיגוד העולמי
של יוצאי ווהלין

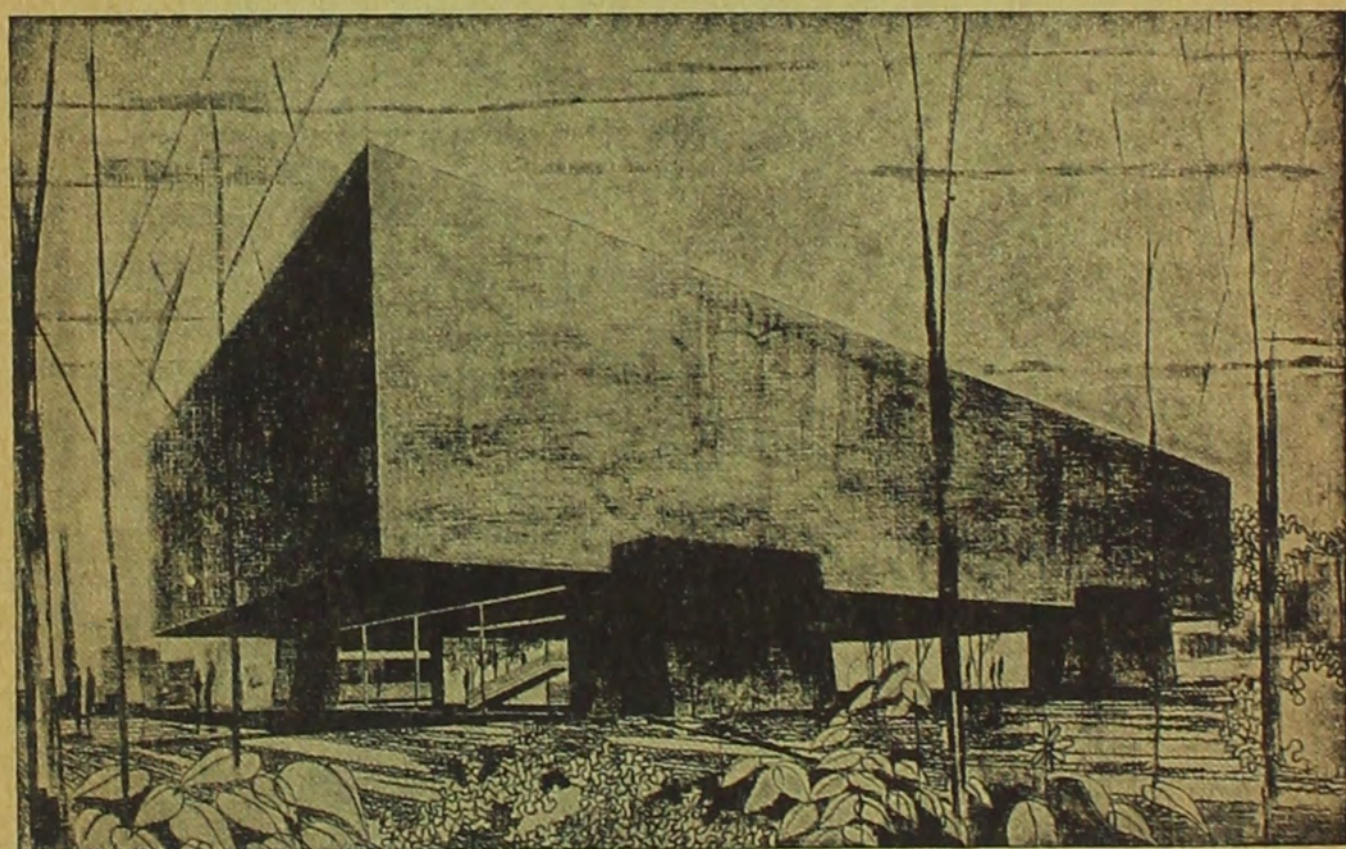
הפדרציה בארצות הברית של
איגוד יהודי ווהלין

מבכה מרה

את יוזם רעיון האיגוד

אריה אבטיחי ז"ל

הבו לבנים ל"היכל"!

מראה בנין „היכל ווהלין“